

ZPRÁVA Z EVALUACE PROJEKTU ZAHRANIČNÍ ROZVOJOVÉ SPOLUPRÁCE ČESKÉ REPUBLIKY V ETIOPII

**Protierozní opatření v okolí jezera Awassa
2008 – 2010
(34/MZe/B/08-10)**

červen 2013

Evaluační tým:

Hlavní evaluátorka: Marie Körner

Expert na řízení projektů v zemědělství, lesnictví a ochraně půdy před erozí: Erkeno Wossoro

Expert na evaluace vč. udržitelného hospodaření, ochrany půdy a vody: Zelalem Behailu Teklewold

Expert na vodní hospodářství, hydrogeologii a ochranu životního prostředí: Jiří Pištora

IDENTIFIKAČNÍ FORMULÁŘ

Partnerská země (země realizace): Etiopská federativní demokratická republika	Projektové lokality: Region jižních národů, Oblast Sidama, Okres Awasa Zuriya
Název projektu v českém a anglickém jazyce: Protierozní opatření v okolí jezera Awassa (Etiopie), 2008 – 2010 (34/MZe/B/08-10) Anti-erosion measures around Lake Awassa, Ethiopia, 2008- 2010 (34/MZe/B/08-10)	Sektorové zaměření: Zemědělství, lesnictví a rybolov
Gestor: Ministerstvo zemědělství České republiky Těšnov 65/17 110 00 Praha-Nové Město www.eagri.cz	Realizátor: Člověk v tísni, o. p. s. Sokolská 18, 120 00 Praha 2 www.clovekvtisni.cz
Období realizace – měsíc/rok zahájení projektu: Říjen 2008	Měsíc/rok ukončení projektu: Listopad 2010
Celkové čerpání v CZK ze ZRS ČR: 7 000 000 CZK včetně DPH	Celkové čerpání v CZK včetně spolufinancování: 8 270 638,73 CZK včetně DPH
Další donoři podílející se na projektu: -	
Autoři evaluační zprávy: Marie Körner, Erkeno Wossoro, Zelalem Behailu Teklewold, Jiří Pištora	
Datum, podpisy: červen 2013	
Marie Körner	
Jiří Pištora	
Erkeno Wossoro	
Zelalem Behailu Teklewold	

Tato zpráva z evaluace projektu Protierozní opatření v okolí jezera Awassa, 2008 – 2010 (34/MZe/B/08-10) byla financována MZV ČR. Názory v ní uvedené jsou názory výhradně evaluátorů/autorů a nemohou být v žádném případě vykládány jako oficiální pozice MZV ČR. Evaluátoři/autoři by rádi poděkovali všem zúčastněným stranám zejména pro jejich pozitivní přístup, cenné podněty a připomínky.

1. SHRNU TÍ

1.1. POPIS PROJEKTU A KONTEXTU EVALUACE

Projekt „Protierozní opatření v okolí jezera Awassa“ (34/MZe/B/08-10) byl realizován v letech 2008 – 2010 ze zdrojů zahraniční rozvojové spolupráce („ZRS“) ČR. Projekt byl realizován společností Člověk v tísni, o.p.s. v gesci Ministerstva zemědělství a byl kofinancován ze zdrojů Comité Internacional de Rescate Espana. Partnerem projektu byla místní vláda (Úřad pro zemědělství a rozvoj venkova) a etiopská nevládní organizace Concern for Environment.

Záměrem evaluovaného projektu bylo přispět ke snížení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity v okolí jezera Awassa prostřednictvím zavedení protierozních opatření. Realizátor projektu ve spolupráci s partnerem vybral erozí významně postižené oblasti v oblasti Awassa Zuriya Woreda, kebelích Lebu Koromo a Kajima Umbulo. Projekt se zaměřil na rekultivaci půdy formou výstavby jednoduchých protierozních zábran a výsadbou v zprovozněné lesní školce vypěstovaných semenáčků. Významnou součástí projektu byla práce s komunitami, zavádění postupů řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů, osvěta o udržitelném využití půdy a ochraně životního prostředí a školení lidí o postupech navržených projektem. Součástí projektu bylo i zavedení výroby úsporných kamen.

Hlavním cílem evaluace bylo získat objektivně podložené informace využitelné při rozhodování MZV ČR ve spolupráci s ČRA o celkové perspektivě a budoucím zaměření ZRS ČR v Etiopii v sektoru zemědělství, lesnictví a rybolovu, v oblasti ochrany půdy před erozí.

Postup hodnocení byl srovnávací, neexperimentální: oblasti intervence/realizace projektů a příjemci projektu byly srovnávány před a po implementaci projektu. Údaje o výchozím stavu byly srovnávány s dostupnými údaji o stavu po dokončení projektu a údaji v době provádění hodnocení, které byly do určité míry omezeny v důsledku částečného překryvu navazujícího projektu „Trvale udržitelné hospodaření s půdami, lesními a vodními zdroji jako pilotní model pro rozvoj komunit jižní Etiopie“ implementovaného Mendelovou Univerzitou v letech 2010-2012 rovněž v shodných cílových oblastech. Metodologie hodnocení byla navržena s ohledem na cíle evaluace a očekávání zadavatele a vychází v hlavní míře z požadavků na hodnocení podložené důkazy. Evaluační matice včetně evaluačních otázek byla konzultována s referenční skupinou a akceptována zadavatelem. Zvolený přístup k evaluaci byl participativní, čímž bylo dosaženo úzkého zapojení hlavních účastníků a dalších příslušných zdrojů informací jak z veřejného, tak i ze soukromého sektoru včetně cílových skupin.

Evaluace se uskutečnila ve třech fázích – přípravné (úvodní fáze před fází terénního šetření, zaměřené na konsolidaci a odsouhlasení evaluačních otázek a shromažďování podkladů pomocí rešerše informací a rozhovorů), terénní (projektová úroveň, kde byla ověřena platnost získaných poznatků a strategických informací a byly shromážděny další údaje o konkrétních výsledcích a přínosech projektu a faktorech neúspěchu a to dle evaluačních otázek a metodiky a v souladu s cíli evaluace) a závěrečné (údaje získané v přípravné a terénní části byly analyzovány, tříděny a posuzovány ve vztahu k položeným otázkám).

1.2. NEJDŮLEŽITĚJŠÍ ZJIŠTĚNÍ A ZÁVĚRY

Níže je kvantifikace závěrů dle zjištění kategorizovaných podle jednotlivých evaluačních kritérií.

Evaluační kritérium		Hodnocení
Relevance		Vysoká
Efektivnost / Účelnost		Spíše vysoká
Efektivita / Hospodárnost		Spíše vysoká
Udržitelnost		Spíše vysoká
Dopady		Spíše vysoké
Průřezová témata	Řádná správa věcí veřejných	Vysoká
	Lidská práva a gender	Spíše vysoké
	Životní prostředí a klima	Vysoká
Vizibilita ZRS ČR		Spíše vysoká

Relevance

Projekt byl v souladu s národním programem PASDEP, GTP 2010/11-2014/15 zahrnuje pokračování úsilí ke zlepšení ochrany životního prostředí, zacházení s přírodními zdroji a rozvoji zalesňování s účastí komunit.

Snížení rizika zanášení jezera Awassa je jednou z priorit jak federální, tak místní vlády. Projekt zaměřený na realizaci protierozních opatření s cílem snížit degradaci půdy a zvýšení ochrany biodiverzity je také v souladu se současnými prioritami BoARD a DARD Sidama Zone.

Vnímání opatření ze strany místních obyvatel jako relevantních se vyvíjelo postupně a zůstalo omezené na skupiny přímých beneficentů včetně zemědělců žijících v místech dotčených pozitivní intervencí projektu.

Dílčí projektový záměr podpory výroby a prodeje Gonzie (úsporná kamna vyrobená z místních materiálů) za účelem snížení spotřeby paliva a zvýšení příjmu cílové skupiny se v projektové oblasti nerozvinul. Výroba Gonzie již dnes SNNPR podporována není.

Projekt byl rovněž v souladu s prioritami ZRS ČR pro spolupráci v neprioritních zemích. Etiopie byla v roce 2010 zařazena mezi prioritní země ZRS ČR, zemědělství, lesnictví a rybolov patří k prioritním sektorům ZRS ČR v Etiopii.

Celkově lze projekt z hlediska **relevance** hodnotit jako **vysoce relevantní**.

Efektivnost / účelnost

Cíl projektu zavedení protierozních opatření v oblasti Awassa Zuriya Woreda byl částečně dosažen. Za nejvýznamnější přínosy považujeme zavedení postupu řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů, efektivní osvětu o udržitelném využití půdy a ochraně životního prostředí a školení o postupech navržených projektem.

Zavedení postupu řízení udržitelného rozvoje osázených oblastí a *Closure Areas* zakotveném v komunitách a podporovaných WARDO bylo přínosem k jejich dalšímu rozvoji a důležitým příspěvkem k cíli projektu. V LK a KU byly ustaveny na úrovni kebele komise na ochranu životního prostředí, které s podporou projektu formulovaly pravidla a vyhlášku, která měla zabezpečit budoucí management rehabilitovaných území. Kebele ve spolupráci s komisemi a woredou rovněž ustanovila systém strážců (celkem 8), kteří měli za úkol dohlížet na plnění těchto pravidel a vyhlášek.

Školení expertů na všech úrovních o ochraně půdy a udržitelném rozvoji přírodních zdrojů a metodika školení (participativní, s důrazem na „on-the-job“ a „sharing experience“) přispěly ke zvýšení praktických dovedností a informovaností. Tyto znalosti spolu se zvýšeným povědomím o smyslu protierozních opatření jsou důležitým předpokladem k úspěšnému zavedení protierozních opatření a modifikaci přístupů a praktik. Obzvláště představitelé DARD a do určité míry woredy jsou s projektem a jeho přístupem dobře obeznámeni.

Založení a rozvoj školky včetně zavedení nových druhů bylo úspěšné jen částečně: z plánovaného 1,5 milionu sazenic byly vypěstovány jen dvě třetiny, z plánovaného nerevidovaného cíle výsadby byla dosažena pouze 4%. Zavedení multi-účelových druhů (obzvláště *Moringa stenopelata*) však přispělo ke zvýšení biodiverzity a příjmu z NTFP. Na druhé straně projekt ovšem překročil plán na *Closure Areas* (uzavřená území) a místo plánovaných 2 km² regeneruje 2.61 km². Navštívené *Closure Areas* jsou v dobrém stavu, pokryté trávou a porostem. Jejich dobrý stav byl potvrzen výbory pro životní prostředí, členy výboru kebelů a místními zemědělci. Tento úspěch je přičítán především participativnímu přístupu projektu, práci s komunitou a ekonomickým přínosům pro místní obyvatele.

Jako komerční aktivita se výroba a prodej Gonzie v AZW neujala; poptávka je závislá na subvencích, které woreda nebude financovat. Příspěvek Gonzie k protierozním opatřením (menší spotřeba dřeva) zůstává omezen na úspory paliva z používaných Gonzie.

Celkově lze tedy **efektivnost / účelnost** projektu hodnotit jako **spíše vysokou**.

Efektivita / hospodárnost

Náklady na projekt lze v rámci dostupných informací považovat za nutné a adekvátní s určitými výhradami.

Za velmi efektivní považujeme technickou a finanční spolupráci s Rescate, která přispěla k zvýšené efektivitě komplementaritou finančních, lidských a dalších zdrojů a výměnou zkušeností.

Za neefektivní považujeme náklady na nákup 100 kusů Gonzie v druhé části projektu, které byly distribuovány zadarmo. Kdyby byl na tuto výdělečnou činnost předem zpracován business plán, zřejmě by nerentabilita výroby kamen v projektové oblasti vyšla najevo ještě před realizací nákupu výrobních prostředků/produktů (přímé náklady necelé 1% ceny projektu).

Projekt byl finančně monitorován MZe, který dostával pravidelně položkové vyúčtování formou finanční roční zprávy o průběžném čerpání prostředků. BoFED údajně¹ nebyl s projektem a jeho rozpočtem obeznámen na rozdíl od DoFED, který monitoroval projekt jak po finanční tak po technické stránce na základě zpráv, které mu ČvT pravidelně předával.

Celkovou cenu projektu z prostředků ZRS ČR lze považovat za adekvátní dosaženým výstupům. Jednotkové ceny jednotlivých položek jsou cenami obvyklými na trhu u zakázek obdobného charakteru a náročnosti. Evaluační tým na základě zjednodušeného modelu stanovil náklady na produkci semenáčků vybraných druhů dle podkladů ČvT, MENDELU a Forestry Research Centre. Dílčím závěrem z výše uvedeného modelového hodnocení (podrobně viz příloha I) je (i) cenová srovnatelnost nákladů jednotlivých producentů semenáčků, (ii) přiměřenost finančních nákladů na produkci semenáčků a (iii) informace o úrovni cenové náročnosti v případě použití nadstandardních pěstebních technologií (roubování).

Matice logického rámce nebyla zrevidována a některé indikátory jako například zvýšení zemědělské produktivity o 20% nebo snížení eroze o 20% nejsou objektivně měřitelné ani ověřitelné. Dosažení snížení hloubky bočních erozních údolí o 30% je odborně odhadováno na 8 – 12 let.

Průběh prací byl realizován s malými odchylkami od časového plánu.

Z výše uvedených důvodů hodnotíme **efektivitu/hospodárnost** s ohledem na celkový přínos projektu jako **spíše vysokou**.

Udržitelnost

Protierozní opatření jsou v dobrém stavu, regenerace porostu v uzavřených oblastech je zřejmá. Uzavřené oblasti jsou nadále pod dozorem 7 strážců přidělených administrací kebelí. Práce na protierozních opatřeních ustaly, k jejich oživení je nutná intenzivní práce s komunitou i podpora místních úřadů.

Lesní školka nadále funguje, ale pouze v omezeném rozsahu. V době evaluační mise byly všechny sazenice ještě ve školce, ačkoli opožděná výsadba v méně vhodné části sezóny již může vést k podstatnému znehodnocení výsledků. Woreda nepodporuje alternativu prodeje sazenic a obyvatelé nemají na výsadbě zájem, obzvláště na komunitních územích s nejistým vlastnictvím produktů. Další financování školky bude údajně zajištěno BoARD ze zdrojů „Rift valley lakes basin integrated watershed management fund“ komplementovaných z rozpočtů DWM&E.

Postupy řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů zavedené ČvT a podporované návazným projektem MENDELU nadále fungují. Povědomí, pochopení a zájem místních obyvatel na podpoře protierozních opatření přetrvává, ale je ve velké většině nadále spojen s očekáváním plateb.

Environmentální kluby ve školách se aktivně neprojevily. Výroba ani prodej úsporných kamen Gonzie nepokračují.

Lze očekávat, že pozitivní dopady budou pokračovat a protierozní opatření budou alespoň částečně zachována, obzvláště tam, kde z nich má komunita přímý benefit. Během času se ale může momentum vytvořené projekty vytratit a docházet k postupným ztrátám ve formě zásahů do uzavřených oblastí (pasení dobytka, kácení dřeva) a v důsledku vlivů počasí.

Celkově lze tedy **udržitelnost** projektu hodnotit jako **spíše vysokou**.

Dopady

Záměrem projektu bylo přispět ke snížení degradace půdy a zvýšení biodiverzity v okolí jezera Awassa. Oddělit dopady evaluovaného a následného projektu je velmi obtížné, nejen pro evaluační tým, ale i pro beneficiary. Hodnocení dopadů se částečně vztahuje na oba projekty.

Obyvatelstvo kebelí KU a LK obývajících úpatí pohoří postiženého erozními účinky vnímají výstupy projektu pozitivně, v důsledku reálných přínosů aplikovaných protierozních opatření na přilehlé pozemky. Nicméně zástupci komunit jsou protierozní opatření uváděna až za hlavními prioritami – vodními zdroji, elektrifikací a silniční infrastrukturou. V případě obyvatel žijících a zemědělsky obhospodařujících nižší části příslušných hydrologických povodí na administrativně jiných územích jsou protierozní opatření a jejich důsledky (snížené množství naplavené organicky bohaté zeminy, nižší vodní stavy) vnímány spíše negativně. Z hlediska koncepce a výběru cílových oblastí pro aplikaci protierozních opatření je jednoznačně potřebné respektovat hydrologické a nikoli administrativní hranice územních celků.

¹ Podle informací ČvT byl úřad pravidelně informován, zřejmě se tedy jedná o určitou nekontinuitu přenosu informací mezi pracovníky úřadu

Mezi hlavní dopady projektu náleží: zvýšení uvědomění komunit o souvislosti mezi erozí a výnosy půdy a o důležitosti protierozních opatření; organizační struktura na úrovni komunit, která podporuje udržitelnost výsledků a může podpořit i další rozvoj protierozních opatření; snížení eroze v oblasti intervence v důsledku stabilizace půdního pokryvu, stabilizace horních částí koryt a snížení hloubky koryt odvádějících srážkovou vodu a v důsledku zvýšená produktivita půdy; zvýšení biodiverzity v důsledku zavedení nových druhů dřevin a regenerace v uzavřených územích; zvýšení infiltrace srážkových vod do vod podzemních; místní úřady jsou obeznámeny se zkušenostmi s netradičním přístupem k práci s komunitou (práce zadarmo oproti platbám za provedené práce).

Vzhledem k rizikům spojeným s dlouhodobou udržitelností dopadů jsou **dopady** hodnoceny jako **spíše vysoké**.

Řádná (demokratická) správa věcí veřejných

V průběhu projektu byli ČvT do plánování, realizace i jednání o převzetí výstupů zapojeni relevantní dotčené strany – místní samospráva, výbory kebelí LK a KU, představitelé komunit, zemědělci a další.

Vnímání komunitního vlastnictví CA se zvýšilo díky přístupu k produktům v nich vzniklých.

Příspěvní k **řádné (demokratické správě) věcí veřejných** hodnotíme jako **vysoké**.

Dodržování lidských práv příjemců včetně rovnosti mužů a žen

Snížení ztrát úrody v důsledku záplav a eroze půdy nebo přístup k levnější trávě na pokryv střech přispívají rodinám – stejnou měrou ženám, dětem i mužům.

Hrnčířské řemeslo má ve společnosti tradičně nízké postavení. Ženy tvoří většinu výrobců a jsou také hlavními uživatelkami úsporných kamen Gonzie, jejichž výrobu projekt podporoval a pokusil se tak zvýšit příjmy této skupiny obyvatel. Ženy a muži byli rovnoměrně zastoupeni na realizovaných školeních.

Projekt byl zaměřen na práci se zemědělci. Velmi chudé domácnosti, které žijí v intervenční oblasti, ale nemají přístup k půdě (*landless*) výhody projektu nepociťovali a nebyli rovnocennými partnery.

Celkově lze tedy **dodržování lidských práv příjemců včetně rovnosti mužů a žen** hodnotit jako **spíše vysoké**.

Šetrnost k životnímu prostředí

Cíle, výstupy a aktivity projektu byly zaměřeny na zlepšení životního prostředí a to zejména zavedením protierozních opatření s následkem omezení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity. Projekt byl při své realizaci šetrný k životnímu prostředí i klimatu a jeho dílčí provozní dopady byly jednoznačně vyváženy výstupy projektu.

V důsledku výroby a zejména distribuce úsporných kamen Gonzie byla posílena role žen při ochraně životního prostředí (menší objemy dřeva na topení) při současném snížení zdravotních problémů způsobených z kouře a exhalací při používání tradičních kamen a ohnišť.

Příspěvní projektu k **ochraně a šetrnosti k životnímu prostředí** hodnotíme celkově jako **vysoké**.

Vizibilita ZRS ČR

Vizibilita ZRS ČR byla na federální, státní a regionální úrovni vysoká, loga ZRS ČR byla používána během školení, tréninků a workshopu. Školení úředníků zahrnovalo i prezentaci probíraných témat projektových terénních aktivit v médiích.

V červenci 2010 byl ČvT za práci v Awassa Zuria Woreda oceněn předáním Ethiopian Green Award za nejlepší environmentální projekt neziskové organizace v regionu SNNPR. Toto ocenění je každoročně udělováno Forum for Environment pod záštitou etiopské prezidentské kanceláře.

Z těchto důvodů hodnotíme **vizibilitu** jako **vysokou**.

1.3. DOPORUČENÍ

Doporučení k projektové tématice a pokračování ZRS

Doporučení	Hlavní adresát	Stupeň závažnosti
Projekty zaměřené na ochranu půdy před erozí realizovat v uzavřených povodích	ČRA	1
Přístup projektu založený na participaci komunit	ČRA	1
Zahrnutí aktivit zaměřených na znevýhodněné skupiny komunit	ČRA	2
Podpora zvýšení dostupnosti kvalitních semen	ČRA	2
Hydrologická/hydrogeologická studie oblasti jezera Awassa	ČRA	2
Prodloužení sektorových projektů zaměřených na ochranu půdy před erozí	ČRA	2

Doporučení procesního a systémového charakteru

Doporučení	Hlavní adresát	Stupeň závažnosti
Používání matice logického rámce jako plánovacího a monitorovacího nástroje, revize matice logického rámce	ČRA	1
Detailní phasing out plan/předávací plán	ČRA	1
Business plán pro ekonomicky orientované části projektů	ČRA	2

Obsah:**1. SHRNU TÍ**

- 1.1. POPIS PROJEKTU A KONTEXTU EVALUACE
- 1.2. NEJDŮLEŽITĚJŠÍ ZJIŠTĚNÍ A ZÁVĚRY
- 1.3. DOPORUČENÍ

2. ÚVOD	1
2.1. KONTEXT EVALUACE	1
2.2. ÚČEL EVALUACE	1
3. INFORMACE O PROJEKTU	1
3.1. ŘEŠENÝ PROBLÉM V KONTEXTU ROZVOJE ETIOPIE	1
3.2. LOGICKÁ STAVBA PROJEKTU	3
3.3. KLÍČOVÉ PŘEDPOKLADY A RIZIKA	4
3.4. REALIZÁTOR	4
4. METODOLOGIE EVALUACE	5
4.1. METODY SHROMAŽĎOVÁNÍ INFORMACÍ	5
4.2. ZPŮSOB ROZDĚLENÍ ÚKOLŮ MEZI ČLENY REALIZAČNÍHO TÝMU	6
5. EVALUAČNÍ ZJIŠTĚNÍ	6
5.1. RELEVANCE	6
5.2. EFEKTIVNOST / ÚČELNOST	9
5.3. EFEKTIVITA / HOSPODÁRNOST	14
5.4. UDRŽITELNOST	18
5.5. DOPADY	19
5.6. PRŮŘEZOVÉ PRINCIPY ZRS ČR	20
5.7. JAK BYLA ZAJIŠTĚNA VIZIBILITA ZRS ČR?	21
6. ZÁVĚRY EVALUACE	22
6.1. RELEVANCE	22
6.2. EFEKTIVNOST / ÚČELNOST	22
6.3. EFEKTIVITA / HOSPODÁRNOST	23
6.4. UDRŽITELNOST	24
6.5. DOPADY	24
6.6. PRŮŘEZOVÉ PRINCIPY ZRS ČR	25
6.7. JAK BYLA ZAJIŠTĚNA VIZIBILITA ZRS ČR?	25
7. DOPORUČENÍ	26
7.1. DOPORUČENÍ K PROJEKTOVÉ TÉMATICE A POKRAČOVÁNÍ ZRS	26
7.2. DOPORUČENÍ PROCESNÍHO A SYSTÉMOVÉHO CHARAKTERU	27
8. PŘÍLOHY	28
A. Seznam zkratk	
B. Seznam dokumentů	
C. Seznam interview a skupinových diskusí v ČR a partnerské zemi	
D. Shrnutí zprávy v anglickém jazyce	
E. Zadávací podmínky	
F. Složení řešitelského týmu	
G. Evaluační matice	
H. Zrevidovaná matice logického rámce	
I. Náklady na produkci vybraných semenáčků	
J. Mapové podklady	
K. Výběr fotografií z evaluační mise	
L. Vypořádání připomínek	

2. ÚVOD

2.1. KONTEXT EVALUACE

Předmětem evaluace je projekt „Protierozní opatření v okolí jezera Awassa“ (34/MZe/B/08-10) realizovaný v letech 2008 – 2010 ze zdrojů ZRS ČR. Projekt v gesci Ministerstva zemědělství byl realizován společností Člověk v tísni, o.p.s., partnerem projektu byla místní vláda (Úřad pro zemědělství a rozvoj venkova) a etiopská nevládní organizace Concern for Environment.

Hlavním cílem tohoto projektu bylo přispět ke snížení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity v okolí jezera Awassa prostřednictvím zavedení protierozních opatření v oblasti Awassa Zuriya Woreda, kebelích Lebu Koromo a Kajima Umbulo.

Projekt se zaměřil na zhodnocení vývoje odlesňování; pilotní rekultivaci půdy formou výstavby jednoduchých protierozních zábran a výsadbou v lesní školce vypěstovaných semenáčků; zavedení postupů řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů; osvětu o udržitelném využití půdy a ochraně životního prostředí; výškolení lidí o postupech navržených projektem.

2.2. ÚČEL EVALUACE

Zadavatelem evaluace je Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, odbor rozvojové spolupráce a humanitární pomoci („MZV-ORS“). Řešitelem evaluace je společnost 4G consite s.r.o., vedoucí evaluátorkou je paní Marie Körner, složení evaluačního týmu je uvedeno v kapitole 4.2.

Hlavním cílem evaluace je analyzovat a objektivně vyhodnotit podložené závěry, dále využitelné při rozhodování MZV ve spolupráci s Českou rozvojovou agenturou (dále „ČRA“) o celkové perspektivě a budoucím zaměření ZRS ČR v Etiopii v sektoru zemědělství, lesnictví a rybolovu, v oblasti ochrany půdy před erozí resp. informace pro rozhodování o realizaci projektů podobného typu také v dalších partnerských zemích ZRS ČR.

Za účelem získání těchto informací byl projekt, v souladu s požadavky zadavatele, hodnocen z hlediska mezinárodně uznávaných evaluačních kritérií OECD-DAC, tj. relevance, efektivity, efektivnosti, udržitelnosti a dopadů a také z hlediska uplatnění průřezových principů ZRS ČR, kterými jsou řádná (demokratická) správa věcí veřejných, šetrnost k životnímu prostředí a klimatu a dodržování lidských práv příjemců včetně rovnosti mužů a žen.² Zároveň byla hodnocena vizibilita ZRS ČR.

V průběhu evaluace se evaluační tým zaměřil zejména na zodpovězení evaluačních otázek, zpracování dílčích zjištění a z nich vyplývajících závěrů. Současně byla posouzena intervenční logika projektu a analyzovány klíčové předpoklady a rizika pro dosažení cílů. S ohledem na zjištěné nedostatky v intervenční logice byla provedena její částečná rekonstrukce (viz kap. 3.2.).

Klíčovým výstupem evaluace jsou doporučení pro aktéry ZRS ve vztahu k možné návaznosti na hodnocený projekt při plánování další ZRS v Etiopii a dále doporučení širšího či procesního charakteru pro řízení a realizaci ZRS, resp. ponaučení pro řízení procesu evaluace.

3. INFORMACE O PROJEKTU

3.1. ŘEŠENÝ PROBLÉM V KONTEXTU ROZVOJE ETIOPIE

Etiopie, plným názvem Etiopská federativní demokratická republika je vnitrozemský stát v Africkém rohu ve východní Africe. Území Etiopie se dělí na 9 etnicky založených federálních států a 2 samosprávné městské oblasti, z nichž jednou je hlavní město Addis Abeba.

Sousedí na severu s Eritrejí, na východě s Džibutskem a Somálskem, na jihu s Keňou a se Súdánem a Jižním Súdánem na západě. Na území o rozloze 1 104 300 km² žilo podle odhadů z roku 2010 82 400 000 lidí, úředním jazykem federace je amharština.

Etiopie patří mezi nejméně rozvinuté země světa. V roce 2007 zaujímal 169. pozici ze 177 zemí resp. 174. pozice ze 187 zemí v roce 2011 seřazených podle indexu lidského rozvoje OSN (UNDP, www.undp.org). Země je do určité míry stále ovlivněna minulým socialistickým režimem, válkami a nepokoji v sousedních zemích.

² Průřezové principy jsou blíže definovány v Koncepci ZRS ČR na r. 2010-17 (k dispozici na webových stránkách www.mzv.cz/pomoc).

Ekonomika etiopského státu se řadí mezi jedny z nejchudších na světě. Etiopské hospodářství je orientováno na zemědělství, které vytváří téměř polovinu HDP, zajišťuje 60 % vývozu a 85 % zaměstnanosti obyvatelstva. Zásadní zemědělskou komoditu Etiopie představuje káva, jejíž vývoz tvoří téměř 70 % devizových příjmů země. Kromě toho se vyvážejí ještě luštěniny, kůže a olejnatá semena. Zemědělská výroba utrpěla konfliktem s Eritreou (1998 – 2000), opakujícími se obdobími sucha a dlouhodobě nízkými cenami kávy. Etiopští zemědělci využívají z velké části jednoduché a nevyhovující zemědělské postupy. Průmysl zaměstnává pouze 8 % ekonomicky aktivních obyvatel a zaměřuje se na výrobu potravin, textilu, hutnictví a výrobu cementu.

Roku 2010 činil hrubý domácí produkt (HDP) podle parity kupní síly 86,12 miliardy dolarů (přibližné podíly jednotlivých sektorů na HDP: zemědělství 42 %, průmysl 13 %, služby 45 %) což řadí Etiopii se zhruba 1000 dolary na hlavu na 213. pozici ve světě. 85 % obyvatelstva pracuje v zemědělství, 5 % v průmyslu a 10 % ve službách³. Země si stále udržuje vysoký ekonomický růst – roku 2008 činil 11,2 % HDP, roku 2009 10 %, roku 2010 klesl na 8 % zřejmě kvůli světové ekonomické krizi. Vládnoucí strana si udržuje silný vliv na hospodářství – veškerá půda patří státu, soukromý sektor je malý a bankovní instituce slabé. Vláda též využívá světovou ekonomickou krizi k zdůvodnění zpomalení liberálních hospodářských a politických reforem. Inflace v roce 2010 dosáhla 21,7%, v roce 2011 pak 33%³.

V poslední době v Etiopii investovaly nejvýrazněji zejména Indie a Čína⁴, do které také směřuje nejvíce etiopského exportu (13,3 %). Následuje Německo (10 %), Saúdská Arábie (7,6 %), Spojené státy americké (7,4%), Nizozemsko (6,5 %), Súdán (4,5 %) a Belgie (4,1 %). V importu taktéž převažuje Čína s podílem 19,8 %, další významní dovozci jsou Saúdská Arábie (8,5 %), Indie (4,4 %) a Spojené státy americké (4,4 %). Vzhledem k tomu, že Etiopie je nucena dovážet velké množství jídla a neprodukuje drahé exportní zboží jako minerály a ropu, zůstává obchodní bilance trvale záporná³.

Země tak zůstává přes nedávné pokroky v ekonomickém rozvoji nadále jednou z nejchudších na světě a závislá na mezinárodní ekonomické a humanitární pomoci. Podle odhadů žilo v roce 2010 29,2% obyvatel pod hranicí chudoby.⁵

Mezi největší problémy Etiopie patří degradace půdy, která je způsobena nevhodným nakládáním s lesním porostem a zemědělskou půdou. Vysoká hustota zalidnění a růst obyvatelstva (přírůstek obyvatelstva se odhaduje na 3 % za rok), nadměrné vypásání travních porostů, nekontrolované kácení stromů pro stavebnictví a výrobu dřevěného uhlí způsobuje narušení přirozené ochrany půdy.

Odlesňování v Etiopii probíhá velmi vysokým tempem, odhaduje se, že každý rok zmizí 150 až 200 tisíc hektarů přírodního lesa. Z tohoto množství představují 60 tisíc hektarů akáciové porosty sloužící hlavně pro výrobu dřevěného uhlí. Odlesněný a vegetací nekrytý kopcovitý terén pak čelí masivní půdní erozi jak působením vody v období dešťů, tak větru. Důsledkem výše uvedených vlivů dochází ke ztrátě biodiverzity a narušení stability životního prostředí.

Jednou z východních částí Státu Jižních národů, národností a lidu je Oblast Sidama. Podle statistik Úřadu pro finance a ekonomický rozvoj žije v této Oblasti kolem 3 milionů obyvatel na rozloze cca 7 tisíc km². Hustota tedy dosahuje téměř 430 obyvatel na km². Naprostá většina lidí žije na venkově (93 %) a je převážně závislá na zemědělské výrobě a místních přírodních zdrojích. V současné době se v Oblasti Sidama nachází asi 40 tisíc hektarů lesa a oblast se stále potýká s pokračujícím odlesňováním.

Ve vzdálenosti cca 275 km jižně od Addis Abeby se v oblasti Velké příkopové propadliny nachází na břehu stejnojmenného jezera hlavní město Oblasti Sidamy, Awassa. Jezero Awassa o rozloze cca 129 km² dosahuje maximální hloubky 10 m a rozkládá se v nadmořské výšce 1 675 m, přičemž přiléhající vrcholky dosahují výšky 3 tisíce metrů nad mořem. Geomorfologií reliéfu je předurčen vysoký stupeň eroze svrchních půdních horizontů postihující v různě intenzivní míře společně se zhoršováním biodiverzity celé povodí jezera Awassa, které je pak postiženo zanášením převážně jemnozrnnými splaveninami. Jednou z nejvíce postižených oblastí působením erozních účinků v povodí jezera je okres Awassa Zuriya Woreda o rozloze 930 km², ve kterém se nadmořská výška pohybuje cca od 1 700 do 3 000 m.n.m. Erozně denudovaný půdní kryt je zejména v období dešťů transportován ze strmých svahů do předpolí a do jezera Awassa, které se již v současné době začíná potýkat s vážnými problémy v důsledku zanášení.

V rámci zahraniční rozvojové spolupráce (ZRS) působí Česká republika v Etiopii ve větší míře od roku 2001.

Zahraněční spolupráce s Etiopií se soustřeďuje především na sektory vzdělávání, zdravotnictví, zásobování vodou a sanitaci, zemědělství, lesnictví a rybolov, sektor sociální a humanitární potravinové pomoci⁶ a prevence katastrof a připravenost na jejich řešení⁷.

³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/et.html>

⁴ <http://www.bti-project.org/country-reports/esa/eth>

⁵ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/md.html>

Podle Koncepce ZRS ČR na období 2002-2007 patřila Etiopie mezi prioritní teritoriální země s preferovanými sektory: zemědělství (rozvoj venkova), školství, zdravotnictví (HIV/AIDS), životní prostředí (hydrologie, geologie). Projekt byl zahrnut v plánu dvoustranné zahraniční rozvojové spolupráce pro rok 2008 schváleného dne 25.7.2007 vládním usnesením č. 847.

V květnu 2010 byla českou vládou Etiopie vybrána mezi pět prioritních zemí zahraniční rozvojové spolupráce České republiky s programem spolupráce. V návaznosti na toto rozhodnutí bylo 4. října 2011 podepsáno Memorandum o porozumění o rozvojové spolupráci (Memorandum of Understanding on Development Cooperation) mezi etiopským Ministerstvem financí a hospodářského rozvoje a Ministerstvem zahraničních věcí ČR, jehož součástí je bilaterální Program rozvojové spolupráce na období 2012-2017, kde jedním z hlavních sektorů rozvojových aktivit je zemědělství, lesnictví a rybolov. Česká rozvojová spolupráce s Etiopií se soustředí převážně do Regionu jižních národů, národností a lidu (SNNPR).

Hodnota projektů ZRS ČR realizovaných v Etiopii v letech 2000-2011 dosáhla 5,24 mil. EUR.

V sektoru zemědělství, lesnictví a rybolov se kromě evaluovaného projektu realizoval v letech 2010 – 2012 navazující projekt „Trvale udržitelné hospodaření s půdami, lesními a vodními zdroji jako pilotní model pro rozvoj komunit jižní Etiopie“.

Evaluovaný projekt zahraniční rozvojové pomoci „Protierozní opatření v okolí jezera Awassa“ byl realizován v letech 2008 – 2010 společností Člověk v tísni, o.p.s. v gesci Ministerstva zemědělství a kofinancován ze zdrojů Comité Internacional de Rescate Espana.

Záměrem projektu bylo přispět ke snížení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity v okolí jezera Awassa prostřednictvím zavedení protierozních opatření v oblasti Awassa Zuriya Woreda, kebelích Lebu Koromo a Kajima Umbulo, které patří k erozí významně postiženým oblastem.

Projekt se zaměřil na zhodnocení vývoje odlesňování; pilotní rekultivaci půdy formou výstavby jednoduchých protierozních zábran a výsadbou v lesní školce vypěstovaných semenáčků; zavedení postupů řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů; osvětu o udržitelném využití půdy a ochraně životního prostředí; vyškolení lidí o postupech navržených projektem.

3.2. LOGICKÁ STAVBA PROJEKTU

Přímými příjemci projektu byli: zemědělský úřad Awassa Zuriya Woreda (WARDO AZW), mládežnické asociace z vybraných škol, dílčí území kebelí (obcí) Kajima Umbulo a Lebu Koromo, školka v Jara Hinesa Kebele, místní hrnčířky a hrnčíři. Školení byla organizována pro pracovníky regionálního, zonálního a okresního Úřadu pro zemědělství a rozvoj venkova, představitele kebelí, místní obyvatele/zemědělce, extension agents, DA, environmentální kluby a mládežnické organizace.

Záměrem projektu bylo přispět ke snížení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity v okolí jezera Awassa, jeho cílem bylo zavedení protierozních opatření v oblasti Awassa Zuriya Woreda za účelem snížení eroze půdy a následného zvýšení produktivity půdy a zemědělské produkce místních obyvatel. Matice logického rámce vypracovaná v souladu s požadavky Manuálu projektového cyklu zahraniční rozvojové spolupráce České republiky (verze 2006) byla součástí projektového dokumentu (kapitola 2.4.1). Matice obsahovala ukazatele k záměru, cíli i výstupům projektu. Ukazatele jsou specifické, ale některé z nich těžko objektivně měřitelné, přičemž většina z nich není v časovém rámci projektu reálně dosažitelná. Revize matice logického rámce je součástí přílohy H.

Zhodnocení rizik a předpokladů je uvedeno v kapitole 2.8. Projektového dokumentu; předpoklad rozpočtu na pokračování provozování školky potřebám uveden není. Evaluační tým doporučuje tento předpoklad doplnit, stejně jako riziko fluktuace (vyškolených) zaměstnanců místních institucí a samosprávy.

Časový harmonogram aktivit projektu je prezentován v příloze 3 ke Smlouvě o realizaci projektu rozvojové spolupráce podepsané dne 3. listopadu 2008. Výstupy a aktivity v tomto časovém harmonogramu odpovídaly matici logického rámce, datum pro dosažení cíle však uvedeno není. Harmonogram sledáváme neobvyklým také proto, že uvádí časový rámec, během kterého budou výstupy tvořeny, místo obvykle uváděného data pro jejich dosažení. Zrevidovaný harmonogram, který je součástí Dodatku č. 2 ke smlouvě o realizaci projektu rozvojové spolupráce podepsaného 29.3.2010 neobsahuje ani informaci o časovém rámci; uvedeny jsou pouze časové úseky realizace aktivit. Realizace výstupu 3 původně plánovaná na třetí kvartál 2010 je zde posunuta na čtvrtý kvartál roku 2010.

Monitoring projektu prováděný realizátorem, jakož i průběžné a roční zprávy se opíraly o revize časového harmonogramu.

⁷ Od roku 2012, www.czda.cz

Zrevidovaná matice logického rámce nebyla součástí Dodatků smlouvy ani jiných dokumentů. Evaluační tým se při vyhodnocení efektivnosti opíral o informace z původní matice logického rámce a v ní uvedených částečně nereálných indikátorů.

3.3. KLÍČOVÉ PŘEDPOKLADY A RIZIKA

Analýza rizik a předpokladů v Projektovém dokumentu zahrnuje: sucha či záplavy v cílové oblasti, politickou nestabilitu v zemi, zhoršenou bezpečnostní situaci, korupci, inflaci a možné kolísání směnného kurzu, včasné převedení finančních prostředků od donora, zájem místních zemědělců a jejich uvědomění o spojitosti mezi erozí a sníženou produktivitou půdy.

V ročních zprávách jsou následně doplněna další rizika, přičemž v roce 2008 i v roce 2009 se jedná o mírné modifikace či upřesnění rizik uvedených v projektovém dokumentu. Rizika pro rok 2010 byla rozšířena o potenciální negativní důsledky plynoucí ze skutečnosti, že BoARD poskytla od konce roku 2009 stejné území pro aktivity jiné nevládní organizace (SOS Sahel Int.), jejíž přístup k protierozním opatřením je založený na platbách za provedenou práci. Woreda následně alokovala této nevládní organizaci jiné území.

Za důležité považujeme i další předpoklady a rizika, která jsou doplněna v matici logického rámce: rozpočet na provozování školky po zakončení projektu, fluktuace (vyškolených) zaměstnanců místních institucí a samospráv, klíčivost osiva odpovídající předpokladům z kalkulací produkce školky, zájem místních obyvatel pokračovat v neplacených aktivitách spojených s protierozními opatřeními a rovněž o užívání vyrobených úsporných kamen. Dále jistota vlastnictví výstupů na komunálních územích: vlastnictví stromů, komunitní vlastnictví trávy a jiných produktů z uzavřených oblastí.

Důležitým předpokladem pro dosažení a udržení rozvojového záměru snížení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity v okolí jezera Awassa (ke kterému může projekt jenom přispět) je mapa využití půdy (land-use map) a rozvojový plán povodí jezera Awassa s definovanými cíli, dezintegrováný na jednotlivá mikro-povodí. Ta by přispěla ke koordinovanému plánování intervencí se zohledněním integrovaného přístupu. V současnosti se o územním plánu a strategii založené na povodí jedná (realizátor původně předpokládal realizaci opatření v celém mikro-povodí, během přípravy však z tohoto záměru sešlo).

3.4. REALIZÁTOR

Společnost Člověk v tísní, o.p.s. vznikla v roce 1992 v okruhu válečných zpravodajů a novinářů a v průběhu 20let své existence se postupně etablovala jako profesionální humanitární organizace s cílem pomáhat v krizových oblastech a podporovat dodržování lidských práv ve světě. V současné době se Člověk v tísní stal jednou z největších neziskových organizací ve střední Evropě, začal se také věnovat oblasti vzdělávání a pomoci lidem žijícím v sociálním vyloučení. V současné době se činnost společnosti zaměřuje na čtyři základní oblasti: humanitární pomoc a rozvojová spolupráce, podpora lidských práv a programy sociální integrace.

V rámci rozvojové a humanitární spolupráce se Člověk v tísní poskytuje humanitární pomoci lidem v nouzi při přírodních katastrofách nebo ve válečných krizích, dlouhodobou pomoc lidem žijícím v chudobě a špatných životních podmínkách. Ve více než 40 zemích Afriky, Asie a Evropy realizuje rozvojové programy, které se snaží zlepšit přístup obyvatel ke vzdělání, zdravotní péči, dostupnost pitné vody, dodržování hygieny, rozvoje místních zdrojů obživy i zapojení lidí do procesů ovlivňujících dění v jejich zemi.

Při realizaci projektů Člověk v tísní spolupracuje s dalšími partnery např. UNICEF, UNHCR a WFP, soukromými humanitárními organizacemi, Mezinárodním záchranným výborem, řadou NGO, občanských a kulturních sdružení, státními i komerčními organizacemi.

Společnost Člověk v tísní byla v Etiopii v září 2003 registrována Ministerstvem spravedlnosti FDRE a je držitelem Oprávnění č. 1130 vydaného 22.8.2003. V rámci rozvojové spolupráce se zde Člověk v tísní zaměřuje na oblast vzdělávání, vodních zdrojů, péči děti a sirotky a potravinovou pomoc. V oblasti SNNPR již dříve realizoval projekty v Alaba Special Woreda zaměřené na vodní zdroje a vzdělávání "Budování kvalitních zdrojů pitné vody v jihozápadních částech Etiopie" a "Zvýšení dostupnosti základního vzdělání v jihozápadních částech Etiopie".

4. METODOLOGIE EVALUACE

Zvolený přístup pro evaluaci projektu je v souladu s mezinárodními kritérii i profesionálními normami a standardy (přijatými a používanými MZV ČR) a respektuje Etický kodex evaluátora, přijatý Českou evaluační společností v Praze 9. prosince 2011.

Postup hodnocení byl srovnávací, neexperimentální: oblasti intervence/realizace projektů a příjemci projektu byly srovnávány před a po implementaci projektu. Příčinná souvislost mezi výslednými změnami a projektem byla hodnocena dle časového rozlišení.

Metodika hodnocení byla navržena s ohledem na cíle evaluace a očekávání zadavatele definované ve výběrovém řízení a vychází v hlavní míře z požadavků na hodnocení podloženým důkazy. Jednotlivé evaluační otázky byly konzultovány s referenční skupinou a odsouhlaseny zadavatelem. Zvolený přístup k evaluaci byl participativní, čímž bylo dosaženo úzkého zapojení hlavních účastníků a dalších příslušných zdrojů informací jak z veřejného, tak i ze soukromého sektoru. Všechny předložené závěry jsou doplněny odkazem na informační zdroj, resp. zjištění během hodnocení. Veškeré vlastní komentáře evaluátorů jsou označeny a odpovídajícím způsobem vysvětleny. Informace vztahující se k jedné zadané otázce shromáždil evaluační tým s využitím různých metodických postupů a z různých zdrojů a údaje byly mezi sebou porovnány (triangulace metod a zdrojů pro větší věrohodnost výsledků).

Hlavní metodologickou překážkou byla omezená možnost srovnat stav před a po implementaci projektu vzhledem k intervencím realizovaným následným projektem „Trvale udržitelné hospodaření s půdami, lesními a vodními zdroji jako pilotní model pro rozvoj komunit jižní Etiopie“ 2010 – 2012, který pracoval ve stejné oblasti a jehož aktivity navazovaly na evaluovaný projekt.

4.1. METODY SHROMAŽDOVÁNÍ INFORMACÍ

Sběr sekundárních informací zahrnoval studium základních dokumentů, strategických dokumentů, relevantní dokumentace (dokumentace projektů, zadávací podmínky, projektové dokumenty, partnerské smlouvy – MoU, průběžné zprávy, závěrečné zprávy, zprávy z monitorování, rozpočtové části, dokumentace partnerských subjektů, předávací protokoly, výstupy projektu), dostupných map, literatury, podobných projektů v daném regionu (viz příloha B). Součástí rešerše sekundárních údajů bylo komplexní posouzení intervenční logiky hodnoceného projektu. Metodologické nástroje pro sběr primárních dat byly zejména kvalitativní. Evaluační tým vedl rozhovory a skupinové diskuse se zúčastněnými stranami a dalšími klíčovými zdroji informací včetně MZV ČR a členy referenční skupiny a ČVT (přehled informačních zdrojů viz níže a v příloze C). Rozhovory byly polostrukturované. Bylo rovněž zajištěno tlumočení z/do místního jazyka. Velmi důležitou složkou hodnocení byla prohlídka lokalit a observace ve vybraných dotčených lokalitách. Evaluační tým navštívil lesní školku, školní environmentální klub a lokality protierozních opatření v kebelích LK a KU.

Přehled zúčastněných stran je rozdělen do dvou skupin:

A. Hlavní zúčastněné strany v České republice

- Ministerstvo zahraničních věcí ČR – zadavatel
  - MZV ČR – odbor rozvojové spolupráce a humanitární pomoci („MZV-ORS“) - zprostředkování komunikaci mezi evaluačním týmem a referenční skupinou
  - MZV – odbor států subsaharské Afriky („MZV-AFR“)
- Ministerstvo zemědělství ČR („MZe“) bylo gestorem projektu
- Člověk v tísni, o.p.s. realizovala hodnocení projektu

B. Hlavní zúčastněné strany v Etiopii

- Zastupitelský úřad („ZÚ“) ČR v Addis Abebě zastupuje Českou republiku v Etiopii, včetně oblasti rozvojové spolupráce. Konkrétně je úkoly koordinace a monitoringu ZRS pověřena zástupkyně velvyslance
- Obecně prospěšná společnost Člověk v tísni (Addis Abeba, Awassa)
- Ethiopian Institute of Agricultural Research, Forestry Research Center
- Ethiopian Institute of Agricultural Research
- BoARD (Regional Bureau for Agriculture and Rural Development)
- MERET (Managing Environmental Resources to Enable Transition to more sustainable livelihoods), projekt v SNNRP implementovaný Federal Ministry of Agriculture

- Regional Bureau of Finance and Economic Development
- BWC&Y (Bureau for Women, Children and Youth Affairs)
- BWM&E (Bureau for Water Mines and Energy)
- Department for Agricultural and Rural Development, Sidama Zone
- Department of Finance and Economic Development, Sidama Zone
- Hawassa University, Wondo Genet College of Forestry and Natural Resources
- Awassa Zuryia Woreda (AZW): Woreda Administration, WARDO (Woreda Agricultural and Rural Development Office), Rozvojoví agenti (DA), Women, Children and Youth Affairs Office, Office of Finance and Economic Development, Community Facilitators z AZW, kebele Kajima Umbollo a Lebu Koromo (výbory, výbory pro životní prostředí, zemědělci, hrnčířky), Školní environmentální kluby, Manažer a zaměstnanci školky

4.2. ZPŮSOB ROZDĚLENÍ ÚKOLŮ MEZI ČLENY REALIZAČNÍHO TÝMU

Evaluační tým byl vybrán a sestaven tak, aby jeho členové v jednotlivých pozicích disponovali potřebnou kvalifikací, dovednostmi a zkušenostmi potřebnými pro evaluaci předmětného projektu ZRS ČR v Etiopii. Jeho složení je součástí přílohy F.

5. EVALUAČNÍ ZJIŠTĚNÍ

5.1. RELEVANCE

5.1.1. Do jaké míry projekt odrážel prokázané potřeby a priority Etiopie partnerských subjektů a beneficentů?

Protierozní opatření

Národní plán *Plan for Accelerated and Sustained Development to End Poverty (PASDEP)*, 2005/06 – 2009/10, Ministry of Finance and Economic Development⁸ poukazuje na důležitosti integrovaného rozvoje a využití zdrojů (země, půda, voda a lesy) s cílem zlepšení životní úrovně a ochrany těchto zdrojů pro další generace. Strategie PASDEP se zmiňuje i o budování kapacit a školení pro rozvoj v rámci povodí, protierozní opatření, uzavírání degradovaných území a jejich zalesňování jsou v plánu přímo uvedeny. Logický rámec zahrnuje pod sektorem 1.2, Venkovský rozvoj a zabezpečení potravinami, zlepšení správy/nakládání s přírodními zdroji.

Projektová oblast se nachází v povodí jezera Awassa, jednoho z ohrožovaných jezer v "Grand Rift Valley". Eroze je patrná v celém povodí jezera Awassa, ve kterém dochází k významným ztrátám půdního fondu a k intenzivnímu zhoršování biodiverzity. Zmírnění a zabránění zanášení jezera, které vede v jeho postupnou přeměnu v bažinu s vážnými ekologickými a ekonomickými důsledky, je jednou z hlavních priorit Etiopie, SNNPR i kraje Sidama.

Partnerské subjekty v SNNPR

Priority národních plánů jsou převzaty regionálními vládami a místní samosprávou, v případě evaluovaného projektu SNNPR, správou krajů (Sidama zone) a správou okresu (AZW). Protierozní opatření tak byla v souladu s jejich prioritami. Národní plány obsahují roční cíle pro celou zemi, ale cíle jednotlivých regionů v nich uvedeny nejsou. BoARD v té době neměl (a dosud nemá) mapu využití půdy ani regionální plán pro daný sektor s měřitelnými cíli.

Zonální úřad pro zemědělství a venkovský rozvoj (DARD) označil projekt za vysoce relevantní. Snížení eroze je jednou z hlavních priorit. AZW jako projektová woreda byla vybrána a doporučena DARD Sidama Zone na základě informací o vážnosti degradace půdy, jejích důsledcích pro potravinovou jistotu místních obyvatel, jejímu přínosu k zanášení jezera Awassa a snaze zabránit duplikaci projektů se stejnými záměry.

AZW si byla podle vlastních údajů vědoma nevhodného nakládání s obhospodařovanou půdou a lesy/porostem na jejím území, které vedou k postupnému úbytku, degradaci úrodné půdy a následnému snížení zemědělské produktivity jakož i k zvýšenému riziku výskytu záplav s důsledky snížení/zničení úrody v postižených oblastech. Woreda byla partnerem při plánování konkrétních aktivit a jejich cílových lokalizací.

⁸ Volume 1 Main text, Chapter VII Sectoral Policies, Strategies and programs of the PASDEP, Section 7.1 Agriculture, Sub-section 7.1.8 Natural Resource Conservation and Management

LK a KU byly údajně vybrány vzhledem k jejich environmentální zranitelnosti a protože v nich nepůsobili jiní donoři/ nevládní organizace.

Beneficienti

Z hlediska přímých beneficentů se o prioritní záměr na počátku projektu nejednalo. Zemědělci, především rodiny, které žijí v kebelích LK a KU na úpatí hor, kam byly protierozní intervence projektu zaměřeny, s odstupem času zaznamenali snížení záplav a také výhody z regenerace chráněného porostu (levnější trávy na stavbu střech) nebo ekonomického přínosu z dřevin vysazených na jejich pozemcích (např. Moringa, ovocné stromy, druhy fixující dusíkaté látky v půdě). Povědomí o důležitosti udržitelného hospodaření s půdou se v důsledku školení a osvěty zvýšilo. Vzhledem k soustředění projektových aktivit pouze na dílčí část povodí byl projekt posléze vnímán jako relevantní převážně částí populace žijící v oblastech přímo dotčených a z intervencí projektu profitujících. Někteří obyvatelé níže položených oblastí projekt vnímali v rozporu s jejich preferencemi (méně závlahové vody pro pěstování cukrové třtiny).

Gonzie

PASDEP zahrnuje pod kapitolou 7.12 *Gender and Development* strategii pro rozvoj potenciálu žen včetně přizpůsobení tréninku v různých povoláních a výrobních sférách jejich potřebám. AZW Office for Women, Children and Youth Affairs (WOWC&Y), v úzké spolupráci s Office for Water, Energy and Mines propagovala na počátku projektu výrobu Gonzie jako jednu z prioritních aktivit.

5.1.2. Do jaké míry byl navržený projekt v souladu s prioritami ZRS ČR v rámci programové spolupráce mezi Českou republikou a Etiopií?

Protierozní opatření

Projekt byl zahrnut v plánu dvoustranné zahraniční rozvojové spolupráce (ZRS) pro rok 2008 schváleného dne 25.7.2007 vládním usnesením č. 847. (Příloha č. 2 z 14.10.2008: Témata / projekty rozvojové spolupráce v neprioritních zemích a ostatní aktivity ZRS v roce 2008, sektor zemědělství - v gesci MZe, nová témata v roce 2008, 214/08-10/MZe).

Gonzie

Zařazení výroby úsporných kamen Gonzie do projektu bylo doporučeno místní vládou během formulace projektu jako vhodná energeticky úsporná technologie (dřevo na topení) a jako taková není v rozporu s celkovým konceptem projektu.

5.1.3. Do jaké míry byl projekt komplementární s dalšími projekty a programy?

Protierozní opatření

Před začátkem projektu byly v okrese AZW realizovány menší projekty zaměřené na snižování eroze:

- Úřad pro zemědělství a rozvoj venkova pro Oblast Sidama začal realizovat „Yanesse project“ zaměřený na zalesňování a ochranu půdy proti erozi. Projekt měl pouze omezený dopad.
- Meserete Kristos Relief and Development Association uskutečnila v letech 2004 – 2005 malý projekt, v jehož rámci byla zavedena „area closure“ na území zhruba 10 ha. Udržitelnost výsledků projektu byla podle údajů ČvT uspokojivá a oblast je dodnes uzavřená a významně regeneruje.
- Irish Aid implementoval v roce 1998 – 2003 projekt se Sidamským Úřadem pro zemědělství a rozvoj venkova, v jehož rámci byly zavedeny „area closures“ a vybudovány půdní příkopy na zhruba 50 ha.

Paralelní projekty:

- Důležitým byl souběžný projekt „Food Security Through Diversification and Sustainable Increase of Production and Strengthening of Abilities to Manage Local Production Resources in Alaba Special Woreda and Awassa Zuria Woreda, SNNPRS“ (Rescate projekt), realizovaný organizací Rescate a financovaný španělskou vládní agenturou AECID, s kterým ČvT spolupracuje i v jiných woredách. Rescate projekt se v oblasti AZW zaměřil do kebelů Udo Wotate (UW) a Mekbasa Korkije (MK). UW a MK byly identifikovány AZW pro rozšíření implementace evaluovaného projektu ve vzájemné spolupráci s Rescate. Spolupráce začala v roce 2009 a soustředila se především na podporu školení a tréninku pěstování Moringy a zpracování jejích produktů, tréninku na výrobu Gonzií, práci s komunitami a osvětu. Rescate také poskytl podporu pro transport materiálu, sazenic, logistiku, finanční úhradu některých pracovních nákladů a rovněž technických řešení.
- SOS Sahel pracoval od roku 2009 ve 4 kebelích okresu AZW. Jejich přístup k práci s komunitami zahrnuje, na rozdíl od projektu ČvT, platby za práci na protierozních opatřeních.

- EDEN Ethiopia pracuje v pěti kebelích, z nichž 4 jsou shodné s kebelemi, kde je aktivní Rescate.
- CONCERN for Environment se soustřeďoval na produkci úsporných kamen. Dnes pracuje také v AZW.
- PSNP (Production Safety Net Program) Světové Banky a USAID podporuje placené práce na protierozních opatřeních s cílem zvýšit objem hotovosti v místní ekonomii a tak podpořit její rozvoj a snížit riziko nedostatku potravin. Mezi evaluovaným projektem a PSNP probíhala výměna zkušeností o různých přístupech a dobrých praktikách.

Následné projekty:

- V přímé návaznosti na evaluovaný projekt byl v letech 2010-2012 realizován projekt ZRS ČR „Trvale udržitelné hospodaření s půdami, lesními a vodními zdroji jako pilotní model pro rozvoj komunit jižní Etiopie“, jehož gestorem byla ČRA a realizátorem Mendelova univerzita Brno (MENDELU).
- Projekt ZRS ČR „Podpora zemědělských živností a udržitelného nakládání s přírodními zdroji v zóně Sidama“ 2011 – 2013. Projekt navrhuje řešení problematiky managementu přírodních zdrojů v 8 kebelích wored Shebedino a Awassa Zuria. Spolufinancován ČvT ze sbírky Skutečná pomoc a z dalších soukromých darů.
- Projekt ZRS ČR „Podpora drobných zemědělců a zemědělského vzdělávání v okresech Damboya a Alaba, SNNPR“, 2011-2013. Spolufinancován ČvT ze sbírky Skutečná pomoc a z dalších soukromých darů.
- Projekt ZRS ČR „Podpora kvality a rozsahu poradenských služeb ve woredě Angacha, zóna Kembata Tembaro“, 2011-2013, realizovaný ČZU Praha.
- Projekt ZRS ČR „Zajištění potravní soběstačnosti domácností prostřednictvím integrovaného řízení vodních zdrojů“, 2011-2013, realizovaný Charitou ČR cílí na posílení místních komunit v oblasti správy přírodních zdrojů prostřednictvím integrovaného řízení vodních zdrojů (Integrated Watershed Management - IWM) založeného na aktivním zapojení místní cílové skupiny.

5.1.4. Do jaké míry jsou cíle projektu nadále relevantní vzhledem k aktuálním prioritám partnerského subjektu, beneficentů a programem rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Etiopií?

Protierozní opatření

Národní priority

Národní plán *Growth and Transformation Plan (GTP) 2010/11 – 2014/15 Ministry of Finance and Economic Development, November 2010, Addis Ababa* je zformulován se zohledněním klíčových záměrů Etiopské vlády (udržitelný ekonomický rozvoj a omezování chudoby). Sektorová zaměření zahrnují mj. zemědělství a venkovský rozvoj, průřezové sektory pak životní prostředí a změny klimatu. Kapitola 5.1 popisující rozvojový plán pro sektor zemědělství a venkovský rozvoj se zmiňuje o pokračování úsilí ke zlepšení ochrany a zacházení s přírodními zdroji a rozvoji zalesňování s účastí komunit.

Aktuální priority BoARD SNNPR

Cíle GTP a strategie k jejich dosažení se promítají do rozvojového plánu a strategie BoARD/SNNPR jehož hlavním záměrem je přispět ke snížení nejistoty dostatku potravin a omezení chudoby. BoARD zatím nemá mapu využití půdy (land use map); existují pouze různé účelové mapy připravené projekty nebo postgraduálními studenty na základě požadavku odůvodnit navrhované rozvojové alternativy.

Aktuální priority pro rozvojovou spolupráci zahrnují:

- Management a facilitace rozvoje povodí
- Aktivita zaměřené na zvýšení zemědělské produktivity
- Zalesňování, protierozní opatření, konzervace vlhkosti, zavlažovací systémy

BoARD vysoce oceňuje spolupráci s partnery v replikaci úspěšných pilotovaných modelů vyvinutých vládou s podporou nevládních organizací jako ČvT, MENDELU a dalšími projekty a programy.

Aktuální priority Sidama

Dosud byla strategie na zmírnění dopadů účinků eroze založena převážně na budování fyzických struktur a vysazování. Práce vykonávané komunitami byly placené. Nyní je preferován integrovaný přístup, který by měl zahrnout osoby a domácnosti znevýhodněné velkou chudobou, zdravotně postižené. Participativní

přístup projektu založený na facilitaci a osvětě oproti platbám je považován za lepší pro udržitelnosti výsledků a postupnou změnu v postoji obyvatel (platby mohou být za určitých okolností důležité pro zabezpečení přístupu k potravinám). Další zlepšení se očekává od přidělování půdy skupinám rodin, které ji nemají (landless) a od zavedení “revolving fund”. Priority pro další projekty zahrnují:

- Pokračování v aktivitách zaměřených na zmírnění důsledků eroze při zohlednění (mikro-)povodí
- Zahrnutí rozvoje Non-timber forestry products a dalších opatření pro velmi chudé rodiny
- Zahrnutí expertíz
- Zahrnutí projektů zajišťujících zásobování pitnou vodou
- Vyhotovení nezávislé a komplexní studie zanášení jezera Awassa

Aktuální priority AZW

Prioritou AZW je pokračovat v protierozních opatřeních v návaznosti na již realizované aktivity, které přinesly viditelné výsledky.

Aktuální priority beneficentů

Evaluační tým zjišťoval současné priority beneficentů v kebele Lebu Koromo. Tyto zahrnují: zásobování pitnou vodou, elektrifikaci a novou silnici. Protierozní opatření, obzvláště na komunálních územích, jsou vnímána jako méně důležitá. Priority zemědělců, kteří se nacházejí v okolí dotčeném aktivitami v projektovém území, byli nejvíce postiženi důsledky eroze, a kteří měli z projektu přímý přínos, jsou vyšší.

Důvody identifikované pro relativně nízkou prioritu místních obyvatel:

- Intervence byly zaměřeny jenom na část komunity.
- Vysoké rozšíření “cash for work” – plateb za práce na protierozních opatřeních. Motivace pracovat zadarmo, obzvláště na komunálních územích, je nízká, skoro neexistuje.
- Priorita pro intervence, které přinášejí rychlé a viditelné, ačkoli krátkodobé zlepšení a přínosy.
- Vlastnictví výsledků (prodej trávy a jiných produktů z komunálních území není vždy přerozdělen mezi místní obyvatele).

Gonzie

Výroba Gonzie dnes v regionu již podporována není; SNNPR podporuje výrobu úsporných kamen Mirt.

Aktuální priority ZRS ČR

Memorandum of Understanding between the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic and the Ministry of Finance and Economic Development of the Federal Democratic Republic of Ethiopia (dále MoFED) *Concerning Development Cooperation* bylo podepsáno na období 2012-2017 za účelem dalšího posílení rozvojové spolupráce v souladu s cíli ekonomického a sociálního rozvoje Etiopie na základě usnesení vlády ČR z května 2010 zařadit Etiopii mezi programové země. Prioritní sektory zahrnují mj. zemědělství, lesnictví a rybolov. Fokus je na SNNPR⁹. Ochrana vodních zdrojů a zajištění přístupu k pitné vodě a ochrana půdy a podpora drobných zemědělců jsou také zahrnuty v tématech rozvojové spolupráce s Etiopií v roce 2013 vč. výhledu na jejich financování v letech 2014 a 2015.¹⁰

Podle informací ZÚ se podpora protierozních opatření zaměřuje na pokračování aktivit v daném sektoru v Sidama a Kembata Tembaro. Důraz je mj. kladen na koordinační roli regionu. Přístup na základě povodí je považován za efektivnější.

5.2. EFEKTIVNOST / ÚČELNOST

5.2.1. Do jaké míry byly naplněny výstupy a dosaženy plánované cíle projektu?

Cílem projektu bylo zavedení protierozních opatření v oblasti Awassa Zuriya Woreda. Tento cíl byl částečně dosažen. Indikátory (snížení půdní eroze o 20%; snížení hloubky koryt odvádějících vodu o 30%) nejsou objektivně měřitelné a ověřitelné. Dosažení snížení hloubky bočních erozních údolí o 30% je odborně odhadováno na 8 – 12 let; měření v průběhu projektu nebyla pro jejich časovou náročnost prováděna.

⁹ Memorandum mimo jiné uvádí, že MoFED bude informován o vítězích veřejných zakázek na poskytnutí služeb v rámci rozvojové spolupráce a pololetně informováno o pokroku jejich realizace. MoFED a relevantní ministerstva obdrží evaluační zprávy. Memorandum se zmiňuje mj. o osvobození od cel, DPH a dalších plateb spojených s dovozem v rámci realizace programu a projektů.

¹⁰ MZV: Témata rozvojové spolupráce v roce 2013 dle zemí a výhled jejich financování v letech 2014 a 2015

Definice výchozích dat a následná měření jsou v projektu, který neobchvacuje povodí prakticky nemožné. Evaluační tým se při vyhodnocení míry dosažení cíle opíral o stupeň naplnění výstupů a předpokladů.

Za nejvýznamnější přínosy k dosažení cíle považujeme zavedení postupu řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů (výstup 3), efektivní osvětu o udržitelném využití půdy a ochraně životního prostředí (výstup 4) a školení o postupech navržených projektem (výstup 5). Výstup 1 byl realizován se zpožděním, které nutně ovlivnilo realizaci výstupu 2, Pilotní rekultivace půdy. Výstup 2 byl realizován částečně a předpoklady nebyly u všech aktivit naplněny.

Výstup 1: Studie provedená na základě zhodnocení vývoje odlesňování

Studie sloužila jako základ pro upřesnění protierozních opatření plánovaných v projektu. Vypracování studie bylo po počátečních zdrženích zadáno výzkumnému týmu University of Awassa, College of Agriculture. Výstupem je *Assessment of the Current Status of Kejima-umbullo, Lebu-koromo, Udo-wotate and Mekbassa Korke PAs in Awassa Zuria Woreda, SNNPR*, dokončená na přelomu roku 2008-2009. Studie byla v roce 2009 doplněna zprávou externího experta, který navštívil projektové území v květnu 2009. Konkrétní opatření byly navrženy na základě dat získaných v terénu a diskutovány/odsouhlaseny místními partnery.

Projektová území (kebele) byla vybrána místními úřady. Konkrétní území pro realizaci protierozních opatření byla navržena projektovým manažerem ČVT (lesnický expert specializující se na tropické lesnictví) ve spolupráci s externím expertem v oboru agrolesnictví. Konkrétní opatření a jejich rozsah byly navrženy na základě dat získaných v terénu. Terénním šetřením bylo zmapováno území dle kritérií nastavených tak, aby byly osazeny plochy, kde je vysoká šance přežití co nejvyššího počtu sazenic. Kritéria zahrnovaly ukazatele o geomorfologické a topografické pozici, sklonu svahů, půdním horizontu, struktuře půdy, typu eroze a vegetaci. Podle analýzy dat z terénního šetření byly vybrány druhy na osazení (na počátku zejména druhy, které jsou odolné vůči extrémním podmínkám a jsou schopné rychlému odrůstání). Výběr vhodné technologie produkce semenáčků byl realizován v konzultaci s českým expertem v lesnictví.

Významná část protierozních opatření byla prováděna na obecních územích, formou jednoduchých zábran a výsadbou stromů. Podle závěrečné zprávy proběhlo hodnocení nejvhodnějších typů opatření pro každé území v roce 2008, podle informací dostupných evaluačnímu týmu byly podklady k tomuto hodnocení dostupné až v červnu 2009. Výstup byl plně realizován, ale se zpožděním, které nutně ovlivnilo realizaci výstupu 2, Pilotní rekultivace půdy v okrese Awassa Zuriya.

Výstup 2: Pilotní rekultivace půdy v okrese Awassa Zuriya

Školka měla podle plánu vyprodukovat do září 2010 1,5 mil. sazenic dřevin, podle údajů z projektových zpráv ověřených v diskuzích s místním týmem ČVT a WARDO byly vypěstovány přibližně dvě třetiny. Hlavním důvodem byla nízká kvalita osiva a tedy klíčivost semen. Zprovozněním opuštěné školky, školením personálu a zavedením inovací s podporou externího českého experta a s výhradním použitím místních zdrojů projekt vybudoval základ pro pokračování produkce sazenic ve AZW – důležitý předpoklad pro rozvoj zalesňování. Důležitým přínosem bylo také zavedení nových druhů, především víceúčelové a posléze mezi obyvateli populární *Moringa stenopelata*, jejíž pěstování a výsadba byly replikovány i v dalších woredách.

Do konce projektu mělo být 800 ha osázeno sazenicemi stromů. Ve skutečnosti bylo osázeno necelých 33 ha na komunitních územích (přibližně 50%) a na pozemcích zemědělců, školních klubů, organizací, kebele a jiných institucí (okolo 50%)¹¹. V roce 2009 zemědělci vyčlenili a plně osázeli sazenicemi území o rozloze 16,7 ha. Celkové ztráty po výsadbách se po skončení období dešťů pohybovaly v rozmezí 10-20% (údaje ČVT). V druhém roce projektu (2010) byly realizovány přímé výsadby na 16 ha vytípaných komunitami spolu se zemědělci a zástupci sousedního kebele, jehož obyvatelé užívají cílová území pro přesuny z hor do níže položených kebelů. Ztráty po výsadbách byly v důsledku příznivých srážkových úhrnů pod 5% (údaje ČVT). Semena stromů byla vybrána na základě zhodnocení vhodných druhů, dostupnosti a ekonomického přínosu vybraných druhů. Na soukromých pozemcích byly vysazovány převážně ovocné a víceúčelové stromy a plodiny za účelem podpory rozvoje agrolesnictví na soukromých pozemcích.

Do konce projektu měly regenerovat 2 km² degradované půdy díky uzavření před vnějšími vlivy (tzv. *Closure Area* – CA; jedná se o území se zamezeným přístupem pro dobytek, řízeným sekáním trávy a ochranou vysazených dřevin). Na začátku projektu realizátoři ve spolupráci s odborníky z WARDO a zástupci kebelů ustanovili postupně 2.61 km² CA.

Evaluační tým shledal navštívenou *Closure Area* v dobrém stavu, pokrytou trávou a porostem. Tento stav byl potvrzen výběry pro životní prostředí, tzv. extension agents, členy výboru kebelů i místními zemědělci. Výsledek je přičítán především participativnímu přístupu realizátorů spojeným se zavedením postupů řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů (výstup 3) a osvětě (výstup 4) jakož i ekonomickým přínosům pro

¹¹ Závěrečná zpráva o realizaci projektu, Člověk v tísni, o. p. s., prosinec 2010

místní obyvatelé (levná tráva na stavbu střech). Pokračování v osvětě a podpoře výborů spolu s podporou využití výhod místními obyvateli (a ne místními úřady) je pro dlouhodobou udržitelnost tohoto výsledku považováno za důležité.

Jak závěrečná tak průběžné zprávy projektu se zmiňují o konstrukci a obnově protierozních rýh/valů ("Contour ditches"). Toto opatření typicky bývá spojené s osazováním dřevinami. Odpovídající indikátor v matici logického rámce uveden není. Podle údajů závěrečné zprávy projektu bylo během roku 2008 a 2009 vybudováno 2,3 km nových zemních valů a obnoveno cca 1,5 km stávajících zemních valů. Indikátor vybudovat 50 zábran (checkdams) v korytech: Podle údajů závěrečné zprávy projektu bylo postaveno celkem 66 dřevo-kamenných hrázek převážně na výsadbových plochách, v menší míře k rehabilitaci erozních koryt. Závěrečná zpráva se zmiňuje o jejich svévolném zničení v roce 2009 a opakovaném poničení výjimečnými srážkami v druhé polovině roku 2010. Při návštěvě projektové oblasti a z diskuzí s místními úřady a obyvateli dospěl evaluační tým k závěru, že v době návštěvy evaluačního týmu jich existovalo nejméně 10 (dle informací ČvT 15), umístění některých bylo shledáno nevhodným. Aktivní zapojení komunit do jejich ochrany a údržby bylo evidováno v ojedinělých případech na soukromém pozemku. Předpoklad, že místní obyvatelé budou pokračovat v neplacených protierozních opatřeních na komunitních územích naplněn nebyl.

Výstup 3: Zavedení postupů řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů

K realizaci tohoto výstupu mělo být během projektu vyškolen 60ti DA 1500 zemědělců v ochraně půdy a zalesňování. Do června 2009 mělo být vyškolen 40 členů komisí pro ochranu životního prostředí s úkolem koordinace a řízení komunitních aktivit zaměřených na ochranu životního prostředí. Realizátor kladl důraz na participativní „on-the-job“ a „sharing experience“ typy školení především místních partnerů a beneficentů. Účelem bylo navýšit jejich potenciál a znalosti nutné k realizaci, udržení a replikaci výsledků včetně facilitace a zvýšení povědomí o výhodách udržitelného managementu půdních a vodních zdrojů pro jednotlivce i celé komunity. Školení bylo jednou z aktivit realizovaných ve spolupráci a s podporou projektu Rescate. Jak při školeních, tak osvětě (viz výstup 4) prováděl realizátor (částečně participativní) monitoring a zjišťoval zpětnou vazbu pro nastavení dalších aktivit.

Do školení byli zapojeni okresní úředníci, Development Agents, Community facilitators, učitelé základních škol a školních klubů podporovaných projektem, zástupci projektových kebelů, mládežnické asociace, environmentální komise, komunity včetně jejich starších a zemědělci žijící v přímém okolí rehabilitovaných území a výsadbových ploch.

Projekt vyškoloval celkem 60 DA, z nichž 20 bylo „doškoleny“ v opakovaných kurzech; 55 zástupců kebelů a podporoval školní komise na ochranu životního prostředí¹².

V LK a KU byly ustaveny na úrovni kebele komise na ochranu životního prostředí, které s podporou projektu formulovaly pravidla a vyhlášku, která měla zabezpečit budoucí management rehabilitovaných území. Vyhláška vešla v platnost v květnu 2010, po odsouhlasení vybranými respektovanými zástupci komunit a woredy. Kebele ve spolupráci s komisemi a woredou rovněž ustanovila systém strážců (celkem 8), kteří měli za úkol dohlížet na plnění těchto pravidel a vyhlášek; jejich odměny byly hrazeny z vybraných pokut a příspěvků WARDO. Původní znění současné vyhlášky a pravidel ustanovených v rámci kebelů Lebu Koromo a Kajima Umbulo:¹³

1. Those who violate the rules of area closure by letting their cattle should be penalized by 100 birr per single cattle.
2. A person who uproot a single planted tree seedling or cut it should be penalized by 300 birr.
3. A given person should be penalized by 50 birr if he/she lets a single goat in to the closed area.
4. A given person should also be penalized by the same 50 birr per sheep if he/she lets it in to the closed area.
5. A person who let his donkey or horse should be penalized by 50 birr per single donkey or horse.
6. Anyone who cut grass without the consent of woreda ARD office experts should be penalized by 150 birr

Komise mají na starosti dohled nad komunitními aktivitami zaměřenými na ochranu životního prostředí.

V listopadu 2010 byl zorganizován seminář na téma eroze a zalesňování („Awassa Zuria Reforestation Workshop“) v Awasse pro 42 zástupců místních úřadů, neziskových organizací a akademických pracovníků. Jeho hlavním účelem bylo předání know-how nabyté během realizace projektu a diskuze nad přístupem projektu ve srovnání se strategiemi jiných organizací a zodpovědných úřadů v daném sektoru/oblasti.

Evaluační tým se setkal se zástupci environmentálních komisí a environmentálních klubů, které jsou nadále funkční (a byly podporovány i během realizace návazného projektu).

¹² Tyto komise jsou jako část vládního programu při každé veřejné škole s různou mírou funkčnosti

¹³ Závěrečná zpráva o realizaci projektu zahraniční rozvojové spolupráce "Protierozní opatření v okolí jezera Awassa (Etiopie)" Příloha 7, Anglický překlad

Výstup 4: Provedená osvěta o udržitelném využití půdy a ochraně životního prostředí

Během projektu bylo vyškoleno 200 facilitátorů v managementu komunitních setkání, facilitací skupinových diskuzí a ochraně životního prostředí a zdrojů. Byla organizována komunitní setkání na téma ochrany přírody, školení pro mládežnické asociace v ochraně půdy. Podpora byla poskytnuta také čtyřem středním školám ve městě Awassa a mládežnické organizaci „Green thinkers“.

Evaluační tým měl příležitost diskutovat se skupinou okolo 40 zemědělců z LK (kteří se sešli za účelem setkání s představitelem Finančního úřadu wordy a diskuzi s týmem neočekávali). Postoj skupiny k udržitelnému managementu vodních a půdních zdrojů byl velmi pozitivní. Ozvaly se hlasy volající po vyšších platbách za práci na protierozních opatřeních, ale celkově bylo citelně znát, že si tato malá skupina výsledků projektů cení a bude nakloněna podpoře i případných dalších intervencí. Vliv jednotlivých projektů nebylo možné oddělit. Podle výpovědi účastníků oba projekty pracovaly spolu s obyvateli a přítomní si jejich přínosu cení. Někteří účastníci se zmínili o dobrém školení, exposure visits a přímé podpoře organizované PIN. Regenerované CA jsou považovány za významný přínos nejen pro životní prostředí, ale pro i ekonomiku. Byly vzneseny požadavky na větší podporu CA ve formě placeného hlídače. Je zřejmé, že o regenerovanou oblast nechtějí přijít, ale platit hlídače z vlastních zdrojů také ne. Rovněž by chtěli vlastní pěstební školku v LK, pokračovat v údržbě teras, konstrukci a údržbě check dams, protierozních valů. Jako hlavní přínosy uvedli mj.: zavedení Moringy ČvT; motivační nefinanční příspěvky ČvT; per diem placené MENDELU; příspěvek obou projektů k jejich znalostem a porozumění důležitosti ochraňovat životní prostředí. Jako nejvýznamnější přínos uvedli možnost koupit levně (dostat bezplatně v případě velmi chudých rodin) trávu na střechy tukulů. 6 členů komunity platilo za trávu na pokrytí střechy mezi 0-200 ETB, oproti tržní ceně 1000 ETB. Také si stěžovali na zneužívání CA jak lidmi žijícími v jejich vesnici tak „cizími“.

Diskuze s místními facilitátory, kebelemi, environmentálními komisemi a představiteli místních úřadů potvrzují přínos tréninku a osvěty k zvýšení udržitelnosti protierozních opatření. Co se týče podpory a školení učitelů ve vedení školních environmentálních klubů, výsledky tak zřejmě nejsou. To je zřejmě částečně způsobeno fluktuací učitelů a jejich prioritami.

Výstup 5: Vyškolení lidé o postupech navržených projektem

Projektem bylo vyškoleno 50 úředníků v roce 2008, dalších 42 úředníků bylo vyškolen v listopadu 2010. Školení se soustředila hlavně na rehabilitaci území v AZW a na familiarizaci pracovníků BoARD, DARD, WARDO a představitelů vybraných kebelů s projektem a diskuze o dalších možných postupech. Na školení byli pozváni také zástupci NGOs, administrativy a pracovníků z Awassa University a Wondo Genet Forestry College. Součástí školení byla i prezentace v médiích, kdy byla probíraná témata prezentována médiím - rozhlasu, televizi i tištěným periodikům, které zpracovaly reportáže nejen ze školení, ale také z projektových aktivit v terénu.

Představitelé DARD jsou s projektem a jeho přístupem založeným na principu bezúplatných prací na protierozních opatřeních dobře obeznámeni a považují facilitaci a osvětu za velmi důležitou pro zvýšení udržitelnosti výsledků. Vidí ale také nutnost posílit oblast přístupu k potravinám v případě přírodních katastrof.

Výstup 6 (nový) Gonzie

Na konci projektu mělo 200 lidí používat úsporná kamna Gonzie. Hrnčířky a hrnčíři měli mít z produkce a prodeje Gonzie přínos.

Gonzie byla na počátku a během projektu podporována místními úřady. V listopadu 2009 a opakovaně během podzimu 2010 byly vyškoleny skupiny hrnčířek z 15 kebelů AZW. V roce 2009 bylo distribuováno na propagačních trénincích 100ks úsporných kamen, 100 zbývajících kamen bylo distribuováno v závěru projektu. Příjemci byli vyškoleni ve výhodách a správném užívání kamen. Realizátor se soustředil na soustavnou podporu výrobců úsporných kamen v oblasti, výroba Gonzie byla podporována WOWC&Y, i OWM&E. Podle dostupnosti surovin bylo vybráno 15 skupin z 10 kebelů, pro každou skupinu vybrala WOWC&Y 10 hrnčířek. Každá skupina pak vyslala 3 ženy, které prošly v roce 2009 třídním tréninkem v používání formy a lisu.

Výroba a prodej Gonzie se v projektové oblasti nerozvinula. Evaluační tým navštívil jednu výrobkyni (KU) a jednu uživatelku (LK), protože více uživatelů nebo výrobců se přes opakované žádosti nepodařilo v projektových kebelích identifikovat. Žena Gonzie používala, ale stěžovala si, že dostala nekompletní sadu, výrobkyně vysvětlila proč je výroba Gonzie v projektové oblasti nerentabilní. Evaluační tým diskutoval také s Energy Section, OWM&E a s OWC&Y Affairs. Podle jejich údajů dnes používá Gonzie 230 domácností, místní výrobci však nemají zájem pokračovat kvůli nízké poptávce - komunity vyžadují úhradu 50% kupní ceny. OWC&Y Affairs ani OWM&E nevěděli, jaké konkrétní úspory používání Gonzie přináší.

Jako komerční aktivita se výroba Gonzie v AZW neujala; poptávka je závislá na subvencích - worda, která dnes dává přednost typu úsporných kamen Mirt a zdrojům energie z obnovitelných zdrojů je nebude

financovat; výdělečná činnost nevycházela ze zpracovaného business plánu, předpoklad ziskovosti nebyl naplněn. Příspěvek Gonzie k protierozním opatřením (menší spotřeba dřeva) zůstává omezen na (týmem neověřené) úspory paliva z 230 Gonzie.

V současnosti se od výroby Gonzie v AZW upustilo

5.2.2. Vhodnost přístupu a technických řešení

Protierozní opatření

Přístup ČvT je založen na principu participace - práce s komunitou a snaha o zapojení jejích složek. Motivace je založena především na osvětě, doplňované materiálními motivacemi v kontextu projektu (zde například sazenice ensetu) a posléze (pozitivními) výsledky. V případě evaluovaného projektu byl přístup založený na neplacení za veřejné práce v rozporu s běžnou praxí platit za práce na protierozních opatřeních (tato praxe je odůvodněna chudobou a potřebou zvýšit objem hotovosti v místní ekonomice). Tyto důvody a cíle jsou v dané oblasti opodstatněné, PSNP – národní Productive Safety Net Program je zaměřen na tyto cíle; práce na protierozních opatřeních realizované v rámci tohoto projektu jsou placené. Podle zkušeností evaluačního týmu může přístup spočívající v placení za veřejné práce přispět ke zlepšení místní ekonomiky, ale většinou nevede k dlouhodobé udržitelnosti protierozních opatření vybudovaných s pomocí „cash-for work“ intervencí. Hlavní motivace námezdní práce je výdělek a protierozní opatření jsou prostředkem k výdělku. Tento přístup by mohl vést k udržitelným výsledkům za předpokladu dostatečné jistoty dlouhodobého financování protierozních aktivit doplněných profesionální a systematickou osvětou a přímým ekonomickým prospěchem z výsledků pro dotčené domácnosti. Tento předpoklad však naplněn není.

Evaluační tým považuje přístup založený na administrativním rozdělení oproti integrovaným opatřením v rámci povodí za neefektivní. Změna tohoto přístupu byla mimo možnosti realizátora (externí faktor).

Použité technické struktury jsou pro místní podmínky vhodné. Realizovaná opatření - různé typy teras, příkopy a rýhy na zadržení vody, dřevo-kamenné hráze v erozních rýhách jsou efektivní za předpokladu, že (i) jejich technické provedení odpovídá požadovaným standardům, (ii) jsou v rámci odtokové oblasti koncepčně dobře uspořádány (iii) a vhodně lokalizovány. Technické ochranné struktury nebyly integrovány se zalesňováním což v důsledku snížilo jejich efektivnost.

Gonzie

Za hlavní nedostatek v rámci plánování a realizace považujeme nezpracování business plánu. Tím nevyšly najevo překážky místní výroby: problematická dostupnost výrobního materiálu; nedostatek poptávky - stát distribuoval Gonzie zadarmo; úsporná kamna lepší kvality byla k dostání v blízké Awasse; základní potrava místních obyvatel je enset a kukuřice – Gonzie byla obyvateli používána zejména pro přípravu injary z obilniny teff (citace rozhovoru *“I stopped using Gonzie because I am not making injera due to shortage of teff”*) a nelze vyloučit, že s možnými úpravami kamen nebyli obeznámeni. V rámci projektových kebele se nám podařilo ve spolupráci s realizátory identifikovat pouze jednu uživatelku a jednu výrobkyni, a poskytnutá informace tedy nemusí být reprezentativní.

5.2.3. Jaké faktory napomohly dosažení výstupů a cílů (výsledků) projektu, co jejich dosažení naopak bránilo a jak byly tyto bariéry překonány?

Výčet se omezuje na faktory, které evaluační tým shledal za zásadní.

Faktory, které dosažení výstupů a cílů napomáhaly

Protierozní opatření

- Základna/báze v projektovém území a kontinuita přítomnosti realizátora
- Zkušenosti realizátora v s participativními přístupy a prací s komunitou
- Exkurze a sdílení zkušeností; možnost seznámit se a diskutovat výsledky opatření s beneficienty v jiných vesnicích je přesvědčivější než lekce a kurzy. “Snowball” efekt vede k šíření informací mezi ostatními členy komunity
- Podpora *grass root initiatives* zaměřených na snížení eroze
- Použití místně dostupných materiálů pro zprovoznění a provoz školky

Faktory, které dosažení výstupů a cílů bránily

Protierozní opatření

- Neúspěšná spolupráce s CfE s následkem zpoždění vstupních dat.

- Indikátory některých výstupů a cílů nebyly reálné (a nebyly zrevidované)
- Produkce semenáčků byla negativně ovlivněna nedostatkem kvalitních semen. Nabídka kvalitních semen neodpovídá poptávce, která je vysoká v důsledku národní zalesňovací kampaně. ČvT hledal zdroje u různých dodavatelů i mimo Sidamy, ale tento problém se mu překonat nepodařilo (klíčivost uvedena ČvT byla 46% in 2009 a 54 % in 2010).
- Získání dostatečného množství lesní půdy pro školku
- Náročnost motivace zemědělců k bezplatné účasti na protierozních opatřeních, obzvláště na obecních územích a během prvního roku projektu. Osvětovou prací s komunitami a osazováním na soukromých pozemcích se podařilo do určité míry, v oblastech přímých intervencí (projekt pracoval s 500 zemědělci), tento postoj modifikovat. Projekt také poskytoval motivační dárky ve formě sazenic ensetu a zemědělského nářadí.
- Dlouholetá tradice zavedená a užívaná donory a NGO zajistit účast na školeních platbami nad rámec oficiálních diet.

Gonzie

- Nedostatečná poptávka
- Migrace marginalizovaných hrnčífek
- Bezplatné rozdávání Gonzie projektem
- Nedostatek informovanosti o úsporách dřeva
- Dřevo je zadarmo, ekonomické dopady Gonzie pro místní domácnosti tedy nemá. Kolektivní zodpovědnost za ochranu stromů nebyla mezi obyvateli zaznamenána
- Gonzie stojí 2x tolik co místní kamna a jsou pro chudé obyvatele příliš drahé. Protože za dřevo neplatí, investice se jim nevyplatí/nevrátí. Obyvatelé požadují od wordy 50% subvencí z kupní ceny
- Nedostatek vhodných surovin – výrobci musí přivážet jíl ze sousedních word. Náklad jílu na jednoho osla činil v době evaluace 20 ETB
- Nedostatek vody
- Další investice (přístřešek)
- Nízká poptávka – vyrobené Gonzie odkoupil ČvT (100 jednotek), několik Gonzie koupil také CONCERN

5.3. EFEKTIVITA / HOSPODÁRNOST

5.3.1. Mohlo být dosaženo stejných výstupů levněji?

Součástí nabídky realizátora byl rozpočet v strukturovaném členění požadovaném zadavatelem veřejné zakázky, tj. v členění dle položek a let realizace projektu.

Celkový rozpočet projektu hrazený z prostředků ZRS ČR byl schválen ve výši 7 000 000 Kč s DPH, s předpokládaným průběhem finančního plnění 1,5 -2,5 -3,0 milionu Kč s DPH v letech 2008-2010. Mimo prostředky ZRS ČR byl projekt souběžně kofinancován v letech 2009 a 2010 z projektu Rescate, v celkové výši 1 270 639¹⁴ Kč. Tyto prostředky byly použity zejména na částečné pokrytí nákladů souvisejících s managementem projektu, nákladů na administrativní pomocný personál, místní dopravní náklady, pronájem kanceláře a automobilu, expertní a finanční služby.

Celkovou cenu projektu z prostředků ZRS ČR lze považovat za adekvátní dosaženým výstupům.

Jednotkové ceny jednotlivých položek jsou cenami obvyklými na trhu u zakázek obdobného charakteru a náročnosti. Pro bližší posouzení finančních nároků na realizaci výstupů projektu byl evaluačním týmem vytvořen zjednodušený model pro přibližný odhad nákladů na produkci jedné sazenice vybraných druhů. Zahrnuty jsou přímé i nepřímé náklady včetně odpisů, nákladů na práce, které se nadají přímo přičíst jednomu z druhů uvedených v tabulce, a nákladů na materiály. Nepřímé náklady byly přiděleny proporciálně podle procenta pěstovaného druhu (základ – 100% - byly všechny pěstované druhy). Kalkulace zahrnuje odhad rozdílu mezi zasazeným množstvím a počtem sazenic “at the nursery gate” – hotových k přepravě a výsadbě v oblastech pro zalesňování. Většina, ale ne všechny náklady byly uvedeny v cenách roku 2012.

¹⁴ Závěrečná zpráva zhotovitele 2010

Model byl připraven a druhy vybrány v úzké spolupráci s Ethiopian Forestry Research Center, ČvT a MENDELU. Kalkulace pro projekt "Protierozní opatření v okolí jezera Awassa" byly provedeny ČvT, kalkulace pro projekt "Trvale udržitelné hospodaření s půdními, lesními a vodními zdroji jako pilotní model pro rozvoj komunit jižní Etiopie" byly dokončeny evaluačním týmem na základě informací a kalkulací přímých a nepřímých nákladů poskytnutých MENDELU; za případné chyby v konečné kalkulaci nese zodpovědnost evaluační tým. Dále byly zpracovány a poskytnuty údaje Forestry Research Centre. Podle informací Forestry Research Center a realizátorů je to první pokus o určení nákladů spojených s výsadbami; Forestry Research Center považuje takové kalkule za relevantní a projevilo o výsledky zájem. Případnými budoucími projekty by však mohl být tento model dále rozvinut a používán k posouzení efektivity produkce sazenic.

Na základě tří kalkulací byly i přes určité nekonzistentnosti v cenách vstupů vyvozeny dílčí závěry:

- Moringa stenopetala je sazenice s nejnižší cenovou náročností v rámci produkováných sazenic v případě všech pěstitelů, pohybující se v úrovni 0,6-1,3 ETB; to je dáno zejména velmi nízkou úmrtností (10-16%), která snese srovnání jen s úmrtností Acacia saligna v případě FRC.
- Produkce sazenice Acacia albida byla v případě projektu ČvT cenově náročná, a to v důsledku velmi vysoké úmrtnosti (84%) ovlivněné nekvalitním osivem; u ostatních kalkulací se jedná o průměrně cenově náročný druh.
- Sazenice Manga měly v případě projektu MENDELU výrazně vyšší náklady než sazenice ostatních druhů, neboť na podnože vypěstované z místních semen byly roubovány rouby kvalitní velkoplodé odrůdy manga z oblasti Arba Minch.
- Sazenice Cordia Africana se řadí v případě projektu MENDELU a dle informací FRC k cenově náročnějším druhům, opět významně ovlivňovaným úmrtností; v případě projektu ČvT se pak zejména v důsledku úmrtnosti pod hranicí 40% řadí mezi méně nákladné druhy.
- použití Hobry (projekt MENDELU) nepřinesl u hodnocených druhů z hlediska ceny ani úmrtnosti výsledky, které by jednoznačně prokazovaly výhodnost použitého pěstebního přístupu oproti standardním postupům; v případě Acacia saligna vykazuje projekt ČvT nižší cenu (i úmrtnost); v případě Gravia robusta je pak cena za sazenici nejnižší, při úmrtnosti 41%, u ostatních pěstitelů je cena cca o 25% vyšší při úmrtnosti 66 resp. 22%. V případě Azadirachta indica pak cena i úmrtnost přesahuje data poskytnutá ČvT o cca 75%.

Modelové náklady na produkci sazenic vybraných druhů

Druh	Projekt "Protierozní opatření v okolí jezera Awassa"	Projekt "Trvale udržitelné hospodaření s půdními, lesními a vodními zdroji jako pilotní model pro rozvoj komunit jižní Etiopie"	Forestry Research Centre (FRC)
	Jednotková cena ETB, ceny roku 2012	Jednotková cena ETB, ceny roku 2012	Jednotková cena ETB, ceny roku 2012
Gravilia robusta *)	1,972	1,443	1,864
Acacia albida (Faidherbia albida)	4,115	1,769	1,959
Moringa stenopetala	0,784	0,598	1,304
Azadirachta indica *)	0,905	1,588	-
Mango (Magnifera indica)	1,751	22,891	-
Leucaena leucocephala	1,115	-	1,925
Cordia africana (Wanza)	1,113	6,595	2,226
Acacia saligna *)	0,844	1,121	-

*) MENDELU používal pro pěstování sazenic HOBRU

Položka na zakoupení semen byla ve srovnání s jinými náklady relativně nízká, ale jejich nízká klíčivost náklady na produkci sazenic ovlivnila. Posudek MZe (období 2008) upozorňuje na možnost zlepšit klíčivost semen jejich správným uskladněním; realizátor by měl požadovat od prodejce potvrzení o klíčivosti. Podobné doporučení se opakuje v Posudku za rok 2009, který klade důraz na předosevní přípravu osiva, získání informací o jeho jakosti, testování a správném skladování. Podle zkušenosti členů Evaluačního týmu je získání platných certifikátů na místním trhu prakticky nemožné. Překupníci sami nejsou ve většině případů odborníky a nejsou schopni doložit způsob skladování semen před jejich prodejem. Oproti tomu testování klíčivosti semen před osetím je možné a poskytlo by informace o množství semen potřebných k vypěstování daného množství určitého druhu.

Dílčím závěrem z výše uvedeného modelového hodnocení (podrobně viz příloha I) je (i) cenová srovnatelnost nákladů jednotlivých producentů semenáčků, (ii) přiměřenost finančních nákladů na produkci

semenáčků a (iii) informace o úrovni cenové náročnosti v případě použití nadstandardních pěstebních technologií (roubování).

Gonzie

Za neefektivní považuje Evaluační tým projektem bezplatné rozdávání 100ks úsporných kamen Gonzie v druhé části projektu, které je v rozporu s podporou jejich výroby jako výdělečné činnosti.

Kdyby byl na tuto výdělečnou činnost předem zpracován business plán, zřejmě by nerentabilita výroby kamen v projektové oblasti vyšla najevo ještě před realizací nákupu výrobních prostředků/produktů. Celkově se však jednalo o přímou podporu v relativně malé výši, necelého 1% z celkového rozpočtu (přibližně 60 000 CZK).

5.3.2. Bylo dosaženo plánovaných výstupů v souladu s časovým plánem projektu?

Protierozní opatření

Výstupy projektu byly realizovány v souladu s časovým plánem realizátora, který byl součástí nabídky (kvartální členění). Jednotlivé aktivity realizátora byly v průběhu projektu upřesňovány s měsíční přesností. Tyto harmonogramy aktivit byly součástí smluvních dodatků realizátora.

Dílčí nedodržení předpokládaných termínů výstupů nemělo významnější vliv na jejich realizaci, z hlediska dosažení předpokládaných výstupů je však nutno konstatovat, že řada z nich (ve vztahu k údajům v nerevidované matici logického rámce) dosažena nebyla ani v předpokládaném časovém horizontu, ani během doby trvání projektu.

Gonzie

Plánovaný výstup byl dosažen v souladu s časovým plánem, resp. bylo dosaženo distribuce úsporných kamen Gonzie. Počet domácností - uživatelů Gonzie je v současnosti podle údajů wordy - OWC&Y Affairs a OWM&E - cca 230, z nich 30 pochází od místních výrobců. V současnosti prodej Gonzie místním obyvatelům ustal.

5.3.3. Jak byl projekt řízen a monitorován od plánování, přes realizaci a předání místním subjektům?

Projekt byl prováděn v rozsahu a dle časového plánu uvedeného v projektovém dokumentu, monitoring prací na projektu byl popisován v předkládaných průběžných a ročních zprávách a je patrný z ročních průběžných zpráv čerpání finančních prostředků.

Ministerstvo Zemědělství ČR (MZe), gestor projektu.

Projekt byl koordinován zadavatelem, který prováděl jednak formální kontrolu na základě předkládaných výstupů realizátora a také uskutečnil monitorovací misi v červnu 2010. Mise neshledala v plnění projektu žádné výrazné nedostatky a zmiňuje se mj. o návazném projektu v gesci ČRA za účelem lokální udržitelnosti protierozních opatření v budoucnosti.

ZÚ ČR v Addis Abebě

ZÚ dostával periodické zprávy a měl přístup ke všem relevantním informacím. ZÚ hodnotí projekt a jeho přínos k udržitelnému zlepšení zemědělského půdního fondu velmi pozitivně.

Bureau of Agriculture And Rural Development, Directorate of the Natural Resource Conservation and Development

BoARD popsal vztahy mezi projektem a BoARD jako velmi slabé, omezené na individuální komunikaci a účast expertů za účelem školení. Podle vlastních údajů BoARD nemá k dispozici písemné zprávy ani jiné dokumenty – podklady pro monitoring. BoARD se zmínil o potřebě lepší spolupráce a integrace projektu na všech úrovních jakož i o nutnosti oficiální komunikace s příslušnými partnery sektoru za účelem výměny informací a projektových zpráv a dokumentů. Podle informací ČvT byl úřad pravidelně informován, zřejmě se tedy jedná o určitou nekontinuitu přenosu informací mezi pracovníky úřadu.

Department of Agriculture and Rural Development (DARD), Awassa Zone.

Memorandum of Understanding pro evaluovaný projekt bylo dle informací podepsáno v roce 2008.

Projekt poskytoval DARD pravidelně zprávy a komunikace i sdílení informací bylo popsáno jak realizátorem tak DARD jako výborné. Hlavními partnery projektu byli DARD sekce *Environmental Protection and Land Administration*, a *Natural Resources Development & Management Work Process*. DARD poskytoval jak administrativní tak expertní podporu. Výhrady zahrnovaly malý důraz na NTFP a jiné intervence cílené na velmi chudé skupiny obyvatel bez přístupu k půdě a absenci strategie na ukončení projektu a jeho předání.

Zpráva DoFED ze závěrečné evaluace projektu v červnu 2011¹⁵ hodnotí jeho výsledky a přínos ke zvýšení produktivity půdy pozitivně. Zpráva také uvádí výhrady, mj. ztráty v důsledku necertifikovaných semen, infestaci rostlinného materiálu hmyzem a neadekvátní skladovací prostory pro osivo. Zpráva také poukazuje na absenci strategie na předání MENDELU. Doporučení se týkají především vyřešení problému nedostatku certifikovaného osiva, de-infestace lesní školky, stavby moderního skladiště, důrazu na práci s komunitou a dodržování stanovených pravidel. Zpráva také doporučuje wordě udělit projektu zvýšenou pozornost a, s ohledem na nepřítomnost předávací strategie, pracovat úzce s MENDELU a obeznámit její pracovníky s ustanovenými strukturami, pravidly a výsledky.

Woreda Office for Agriculture and Rural Development

Woreda poskytovala administrativní podporu a podporu při realizaci projektových aktivit včetně výběru kebelí LK a KU a návrhu by-las (místních pravidel a vyhlášky na zabezpečení budoucího managementu rehabilitovaných území). Během návštěvy evaluačního týmu zazněly stížnosti, že ČvT pracuje přímo s kebelemi a kontakt s wordou je omezený. Podobné připomínky jsou zaznamenány také v Monitorovací zprávě ZÚ ze 17.3.2011. Woreda údajně nedostávala zprávy o projektu. Fluktuace zaměstnanců, počet projektů a realizátorů ve wordě může přispět ke zkreslení informací - evaluační zpráva vypracovaná předsedou samosprávy AZW v listopadu 2010.

Woreda Office for Women, Children and Youth Affairs

byla plně zapojena do plánování, realizace a monitoringu výroby úsporných kamen Gonzie, stejně jako Office for Water, Mines and Energy.

5.3.4. Jak byl projekt finančně monitorován?

Projekt byl finančně monitorován MZe, které dostávalo pravidelně položkové vyúčtování formou finanční roční zprávy o průběžném čerpání prostředků. Rozpočet plánovaných prací pro následující kalendářní rok byl vždy součástí příslušného dodatku smlouvy.

BoFED údajně nebyl s projektem a jeho rozpočtem obeznámen, podle informací ČvT byl však úřad informován formou úvodního workshopu, zpráv (roční zprávy pro BoFED za roky 2008 a 2009 a čtvrtletní zprávy za r. 2010) a dalších akcí během projektu. Zřejmě se tedy jedná o určitou nekontinuitu přenosu informací mezi pracovníky úřadu.

DoFED, Sidama Zone, byl s projektem dobře obeznámen a monitoroval projekt jak po finanční, tak po technické stránce na základě zpráv, které mu ČvT pravidelně předával. Podle pravidel SNNPR jsou projekty s rozpočtem 5 000 000 ETB a výše registrovány BoFED, projekty s rozpočtem 2 000 000 – 5 000 000 ETB s DoFED a projekty jejichž rozpočet nepřekročí ETB 2 000 000 jsou registrovány OFED (na úrovni wordy). Celkový rozpočet evaluovaného projektu činil 7 milionů Kč, což na konci roku 2008 odpovídalo přibližně 3 500 000 ETB a projekt byl následně zaregistrován s DoFED. Podle informací ČvT je to dáno konzervativním přepočtem kursu 2,1 a také tím, že ČvT při styku s etiopskými úřady neuvádí náklady vzniklé v České republice (např. mzdy expertů, diety), což je v souladu s doporučením etiopského auditora.

5.3.5. Jak vhodně byla zformulována a jak byla využívána matice logického rámce?

Matice logického rámce byla zformulována a je součástí projektového dokumentu. Její původní formulace odpovídala požadavkům Manuálu projektového cyklu zahraniční rozvojové spolupráce České republiky (verze 2006). Ukazatele jsou specifické, ale některé objektivně obtížně měřitelné přičemž většina z nich není v časovém rámci projektu reálně dosažitelná. To se týká především produkce sazenic, rozsahu osazené plochy a používání úsporných kamen Gonzie. Matice v průběhu projektu zrevizována nebyla. Revize původní matice s doplněním výroby úsporných kamen jako samostatného výstupu je prezentována v kapitole 3.2. Časový harmonogram aktivit projektu je prezentován v příloze 3 ke smlouvě podepsané dne 3. listopadu 2008. Výstupy a aktivity v tomto časovém harmonogramu odpovídaly matici logického rámce. Matice a časový harmonogram byly používány k monitoringu projektu.

Absence revize matice logického rámce byla zmíněna během prezentace předběžných závěrů (debrífinku) v Etiopii. ČvT potvrdil, že požadavek na revizi ze strany MZe vznesen nebyl, protože se jednalo o vysoutěžený projekt; ČvT si nebyl jistý, zdali by případná revize nebyla v rozporu se zákonem o veřejných zakázkách. ČvT si je také vědom dílčích nedostatků ve formulaci SMART indikátorů.

¹⁵ *People in Need Project of Reducing Erosion around Lake Hawassa, SNNPR. Terminal Evaluation Report Prepared by ZOFED. Awassa, June 2011.* Zpráva byla poslána PIN s dopisem datovaným 30/10/2003 (Etiopský kalendář), kopii obdrželi: SNNPRG Finance and Economic Development Bureau, Sidama Zone Finance and Economic Development Sector, Sidama zone Agriculture, Hawassa Zuryia Woreda Finance and Economic Development office, Hawassa Zuryia Woreda Agriculture Office.

5.4. UDRŽITELNOST

5.4.1. Do jaké míry pokračují aktivity a pozitivní přínosy projektu po jeho ukončení?

Závěrečná zpráva z prosince 2010 podává přehled o aktivitách, výstupech a cílech projektu. Vzhledem k překrývajícím aktivitám navazujícího projektu lze pokračování aktivit a přínosů evaluovaného projektu, pouze obtížně stanovit.

Rozsah protierozních opatření nelze během prohlídky v terénu přesně ověřit. Evaluační tým zaznamenal, že na komunálním území dochází k postupnému scelování erozí postižené půdy. Protierozní valy jsou více méně nepoškozené, je zřejmé, že je lidé neničí. Protierozní dřevokamenné hrázky (check dams), použité jednak v erozních korytech, ale převážně na výsadbových plochách, jsou poškozené jen částečně, což se dá přičítat vlivům dešťů, ale i lidskému faktoru. Regenerace porostu v uzavřených oblastech (CA) je zřejmá. Na osazovaných plochách se obzvláště dobře uchytila *Acacia saligna*, která obohacuje půdu o dusíkaté látky a poskytuje ochranný stín dalším rostlinám (včetně velmi žádané trávy na pokrytí střech), čímž podporuje jejich regeneraci. Místní druh *Acacia Abyssinica* regeneruje přirozeně. Uzavřené oblasti jsou nadále pod dozorem 7 strážců přidělených administrací kebelí. Pokračování protierozních aktivit však zaznamenáno nebylo, s výjimkou ojedinělých jednoduchých struktur zhotovených zemědělci na „soukromých“ pozemcích. Zemědělci podle informací manažera školky neprojevují zájem o výsadbu sazenic, protože za ni nejsou placeni (ČvT za vysazování neplatil, MENDELU hradil cca 70% nákladů).

Lesní školka nadále funguje, ale pouze v omezeném rozsahu. Příčinami jsou: slabý management; nedostatek financí; nedostatečná údržba zavodňovacího systému, který je jen částečně funkční; platby námezdním pracovníkům jsou zpožděné; vstupy (semena, lesní půda, písek, polybags, kompost) byly dodány se zpožděním; kontakt s Forestry Research Institut byl po ukončení projektu MENDELU přerušen; současná poptávka upřednostňuje rychle rostoucí druhy; dochází k opoždění výsadby.

V době evaluační mise byly všechny sazenice ještě ve školce. Opožděná výsadba v méně vhodné části sezóny může vést k podstatnému znehodnocení výsledků.

Postupy řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů zavedené ČvT a podporované MENDELU nadále fungují. Místní struktura může být dále podporována a sloužit k dalšímu zvýšení povědomí a k reaktivaci a replikaci zavedených opatření.

Povědomí, pochopení a zájem místních obyvatel na podpoře protierozních opatření přetrvává, ale je ve velké většině nadále spojen s očekáváním plateb.

Environmentální kluby ve školách se aktivně neprojevily. Zakoupené nářadí a materiály nejsou prakticky využívány.

Příkladem daným formou terénních výsledků a dialogem s komunitami, místními a zonálními autoritami projekt přispěl k vývoji strategií a přístupů, které v současnosti kladou zvýšený důraz na motivaci a osvětu komunit a na zaměření intervencí na souvislá povodí.

Výroba a prodej úsporných kamen Gonzie nepokračují.

5.4.2. Jaká je pravděpodobnost, že pozitivní dopady projektu budou zachovány na určité úrovni po přiměřeně dlouhé období po ukončení financování a další podpory ze strany donora?

Lze očekávat, že pozitivní dopady budou pokračovat a protierozní opatření budou alespoň částečně zachována, obzvláště tam, kde z nich má komunita přímý benefit. Během času se ale může momentum vytvořené projekty vytratit a docházet k postupným ztrátám ve formě zásahů do uzavřených oblastí (pasení dobytka, kácení dřeva) a v důsledku vlivů počasí. Strážci očekávají pravidelné platy. Práce na protierozních opatřeních ustaly, k jejich oživení je nutná intenzivní práce s komunitou i podpora místních úřadů. Community Facilitators, kteří byli placeni během realizace obou projektů, jsou členy místních komunit a podle jejich výpovědí chápou důležitost kontinuity ochrany půdního fondu stejně jako výbory pro životní prostředí a někteří zemědělci. Je ale pravděpodobné, že bez další podpory ztratí motivaci.

Lesní školka, dnes ve vlastnictví woredy, je očividně v úpadku. Woreda nepodporuje alternativu prodeje sazenic a obyvatelé nemají na výsadbě zájem, obzvláště na komunitních územích s nejistým vlastnictvím produktů.

Lze očekávat rostoucí tlak na půdu; dobytek nadále zůstává důležitým zdrojem obživy a „chodící bankou“, do které jsou obyvatelé zvyklí investovat, bez ohledu na produktivitu. Tradiční rozdělování pozemků přináší další tlak.

5.5. DOPADY

Záměrem projektu bylo přispět ke snížení degradace půdy a zvýšení biodiverzity v okolí jezera Awassa. Indikátor: zvýšení zemědělské produkce do listopadu 2010 o 20% oproti počátku projektu. Oddělit dopady evaluovaného a následného projektu je velmi obtížné, nejen pro evaluační tým, ale i pro beneficianty. Níže uvedené dopady se často vztahují na oba projekty.

Obyvatelstvo kebelí KU a LK obývajících úpatí pohoří nejvíce postižených erozními účinky vnímají výstupy projektu pozitivně, v důsledku reálných přínosů aplikovaných protierozních opatření na přilehlé pozemky. Nicméně zástupci komunit jsou protierozní opatření uváděna až za hlavními prioritami – vodními zdroji, elektrifikací a silničními komunikacemi do oblastí. V případě obyvatel žijících a zemědělsky obhospodařujících nižší části příslušných hydrologických povodí na administrativně jiných územích jsou protierozní opatření a v jejich důsledku snížení množství naplavené organicky bohaté zeminy i vodních stavů vnímána spíše negativně. Z hlediska koncepce a výběru cílových oblastí pro aplikaci protierozních opatření je jednoznačně potřebné respektovat hydrologické a nikoli administrativní hranice územních celků.

Pozitivní změny:

- Snížení eroze v oblasti intervence v důsledku zvýšení půdního pokryvu, stabilizace horních částí koryt a snížení hloubky koryt odvádějících srážkovou vodu. Dopad technických opatření byl zaznamenán při prohlídce projektového území, přičemž u opatření používaných oběma projekty (zábrany v korytech, rýhy, hliněné protierozní hráze) nebylo vždy možné určit, v rámci kterého projektu byly vybudovány. Roční zpráva (2012) projektu „Trvale udržitelné hospodaření s půdními, lesními a vodními zdroji jako pilotní model pro rozvoj komunit jižní Etiopie, 2010 – 2012“ realizovaného MENDELU ve shodné cílové oblasti uvádí, že „...Realizace fyzických opatření navázala na práce z předchozích let, jejichž praktický dopad byl znatelně vidět již před začátkem období dešťů, kdy byla pozorována mohutná dynamika sukcese bylin, trav a polokeřů v prostoru vybudovaných protierozních příkopů, teras a přehrádek.“ Pozorování v souladu s touto informací potvrzují, že evaluovaný projekt přispěl ke zvýšení produktivity půdy.
- Zvýšení biodiverzity v důsledku zavedení nových druhů dřevin a regenerace v uzavřených územích. Jedná se především o víceúčelové dřeviny a posléze mezi obyvateli populární dřevinu *Moringa stenopelata*. Některé místní druhy (*Acacia Abysynica*) regenerovaly samostatně v *Closure Areas*.
- Zásluhou protierozních opatření je aplikované osivo méně ohrožené záplavami, snižují se ztráty a zvyšuje produktivita.
- Dochází k infiltraci srážkových vod do vod podzemních a zvyšuje se vlhkost půdy i zásoby podzemních vod.
- Zvýšení uvědomění komunit. Efektivní osvěta o udržitelném využití půdy, ochraně životního prostředí a školení o postupech navržených projektem spolu s hmotnými přínosy (tráva na krmení dobytka a stavbu střeš, výnosy z prodeje dřeva a produktů víceúčelových druhů) přispěly ke zvýšenému povědomí komunit v oblastech nejvíce postižených erozními účinky.
- Zavedení a respektování místních pravidel a vyhlášek. Zavedení postupů řízení udržitelného rozvoje CA zakotveného v komunitách a podporovaných WARDO bylo přínosem k jejich dalšímu rozvoji a důležitým příspěvkem k udržitelnosti výstupů projektu. V LK a KU byly ustanoveny na úrovni kebele komise na ochranu životního prostředí, které s podporou projektu formulovaly pravidla a vyhlášku zabezpečující management rehabilitovaných území. Kebele ve spolupráci s komisemi a wordou rovněž zavedla systém strážců, kteří měli za úkol dohlížet na plnění těchto pravidel a vyhlášek. Diskuze s místními facilitátory, kebelemi, environmentálními komisemi a představiteli místních úřadů potvrzují přínos zavedených postupů řízení rozvoje přírodních zdrojů, školení a osvěty ke zvýšení udržitelnosti protierozních opatření a tím také přispění k záměru zvýšení produktivity.

Negativní změny:

- Zemědělci pěstující cukrovou třtinu v níže položených oblastech si stěžují na nedostatek vody. Negativní dopady by bylo možné zmírnit a pozitivní posílit, kdyby byl projekt plánován na základě rozvojového plánu povodí jezera Awassa s definovanými cíli, dezintegrovaného na jednotlivá mikro-povodí. Tento předpoklad splněn nebyl. (Více v kapitole 3.3 Klíčové předpoklady a rizika).

5.5.1. Jaký dopad měl projekt na konečné příjemce a v jakém rozsahu?

Níže uvedené dopady se opírají o informace získané z diskuzí v komunitách:

- Snížení intenzity přívalových záplav (flush floods): žádné ztráty na lidských životech, snížení ztrát zemědělské půdy, úrody a majetku, snížení rizik.

- Ekonomické výhody především z přístupu k levné trávě a zpracování plodu Moringa. Vnímání ekonomických výhod vznikajících v přímé spojitosti s protierozními opatřeními zvyšují pravděpodobnost, že alespoň část komunity, která měla z projektu výhody, bude protierozní opatření podporovat i v budoucnu.
- Zvýšená produktivita půdy. Tato informace byla získána přímo od dotčených komunit a potvrzuje, že projekt k záměru přispěl.
- Lepší znalosti o erozi, jejích důsledcích a protierozních opatřeních zvyšují pravděpodobnost, že se postupně mohou změnit i postoje a praktiky.
- Nedochází k úbytkům půdy v důsledku rozšiřujících se koryt odvádějících vodu. Nižší ztráty půdy znamenají větší plochu k obhospodařování a vyšší produktivitu.
- Snížená migrace v přímé oblasti projektu; půda zemědělců užívá. S ohledem na rozměr migrace do měst a rozrůstání chudinských čtvrtí (*slums*) je tento dopad velmi důležitý.
- ČvT se soustředil více na trénink, MENDELU na protierozní technická opatření.

5.5.2. Jaký dopad měl projekt na BoARD, DARD a AZW a v jakém rozsahu?

- Informace o technologiích a přístupech. Obzvláště představitelé DARD a do určité míry worda jsou s projektem a jeho přístupem dobře obeznámeni.
- Výměna zkušeností. Do školení byly zapojeny relevantní místní úřady, představitelé NGOs, pracovníci z university v Awasse i z Wondo Genet Forestry College, čímž byla podporována diskuze a výměna názorů o dalších možných postupech.
- Zkušenost s netradičním přístupem k práci s komunitou (práce zadarmo oproti platbám za provedené práce resp. jejich část). Zavádění protierozních opatření na základě práce s komunitami je považováno za udržitelnější, i když výsledky se dostávají pomaleji. Z diskuze se zástupci DARD vyplývá, že tento přístup je vzhledem k omezeným finančním zdrojům preferován, přestože fyzické práce pokračují pomaleji (s výjimkou situací akutního nedostatku potravin).
- Development Agents a manažer školky benefitovali z předání know-how. DAs jsou v přímém styku se zemědělci a s podporou a motivací fungují jako *agents of change* – dobré praktiky se rozšíří mezi další zemědělce, kteří v případě, že mají dostatečnou motivaci praktiky přijmou. Projekt byl příliš krátký na dosažení měřitelných dopadů mimo komunity v oblasti přímých intervencí.

5.6. PRŮŘEZOVÉ PRINCIPY ZRS ČR

5.6.1. Do jaké míry projekty přispěly k řádné (demokratické) správě věcí veřejných?

ČvT zapojil do plánování, realizace i jednání o převzetí výstupu hlavní relevantní místní aktéry – místní samosprávu, výbory kebelí LK a KU, představitele komunit, zemědělce, místní vážené osoby. Průběžné zprávy poskytoval ČvT všem zapojeným institucím kromě BoARD. Do řízení projektu byli zapojeni všichni relevantní aktéři s výjimkou BoARD¹⁶.

Vnímání komunitního vlastnictví CA se zvýšilo díky přístupu k produktům v nich vzniklých.

V rámci výstupu 3 (resp. 6 v revidované matici) byla podporována marginalizovaná skupina hrnčířek.

5.6.2. Do jaké míry projekty přispěly k dodržování lidských práv příjemců včetně rovnosti mužů a žen?

Snížení ztrát úrody v důsledku záplav nebo přístup k levnější trávě na pokryv střech přispívají rodinám – stejnou měrou ženám, dětem i mužům.

Příslušníci a příslušnice hrnčířského řemesla mají v místní společnosti tradičně relativně nízký status. Ženy tvoří většinu výrobců a jsou také hlavními uživatelkami úsporných kamen Gonzie, jejichž výrobu projekt podporoval, a pokusil se tak zvýšit příjmy této skupiny obyvatel. Ženy a muži byli rovnoměrně zastoupeni na realizovaných školeních.

Projekt byl zaměřen na práci se zemědělci. Velmi chudé domácnosti, které žijí v intervenční oblasti, ale nemají přístup k půdě (*landless*), výhody projektu nepociťovaly a nebyly rovnocennými partnery.

¹⁶ Tato informace byla poskytnuta BoARD.

5.6.3. Do jaké míry byl projekt šetrný k životnímu prostředí a klimatu?

Cíle, výstupy a aktivity projektu byly zaměřeny na zlepšení životního prostředí, a to zejména zavedením protierozních opatření s následkem omezení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity.

V důsledku výroby a zejména distribuce úsporných kamen Gonzie byla posílena role žen při ochraně životního prostředí (menší objemy dřeva na topení) při současném snížení zdravotních problémů způsobených z kouře a exhalací při používání tradičních kamen a ohnišť.

Projekt byl při své realizaci šetrný k životnímu prostředí i klimatu a jeho dílčí provozní dopady byly jednoznačně vyváženy výstupy projektu. Negativní dopady nebyly zaznamenány.

5.7. JAK BYLA ZAJIŠTĚNA VIZIBILITA ZRS ČR?

Loga ZRS ČR byla používána během školení, tréninků a workshopu. V červenci 2010 byl ČvT za práci v Awassa Zuria Woreda oceněn předáním Ethiopian Green Award za nejlepší environmentální projekt neziskové organizace v regionu SNNPR. Toto ocenění je každoročně udělováno Forum for Environment pod záštitou etiopské prezidentské kanceláře.

Projektem bylo vyškolen 50 úředníků v roce 2008, dalších 42 úředníků bylo vyškolen v listopadu 2010. Součástí školení byla i prezentace v médiích, kdy byla probíraná témata prezentována médiím - rozhlasu, televizi i tištěným periodikům, které zpracovaly reportáže nejen ze školení, ale také z projektových aktivit v terénu.

V listopadu 2010 proběhla závěrečná evaluační návštěva odpovědných úřadů, kteří projekt a jeho výstupy vysoce ocenili, přičemž poukázali hlavně na významnou a intenzivní práci s komunitou.

6. ZÁVĚRY EVALUACE

Závěry plynoucí z výše uvedených zjištění jsou následující:

Evaluační kritérium		Hodnocení
Relevance		Vysoká
Efektivnost / Účelnost		Spíše vysoká
Efektivita / Hospodárnost		Spíše vysoká
Udržitelnost		Spíše vysoká
Dopady		Spíše vysoké
Průřezová témata	Řádná správa věcí veřejných	Vysoká
	Lidská práva a gender	Spíše vysoké
	Životní prostředí a klima	Vysoká
Vizibilita ZRS ČR		Spíše vysoká

6.1. RELEVANCE

Protierozní opatření

Projekt byl v souladu s národním programem PASDEP, GTP 2010/11-2014/15 zahrnuje pokračování úsilí ke zlepšení ochrany životního prostředí, zacházení s přírodními zdroji a rozvoji zalesňování s účastí komunit.

Snížení rizika zanášení jezera Awassa je jednou z priorit jak federální, tak místní vlády. Vnímání opatření ze strany místních obyvatel jako relevantních se vyvíjelo postupně a zůstalo omezené na skupiny přímých beneficentů včetně zemědělců žijících v místech dotčených pozitivní intervencí projektu. Projekt je také v souladu se současnými prioritami BoARD a DARD Sidama Zone.

Přístup založený na participaci a osvětě byl v dané oblasti nový a osvědčil se z hlediska udržitelnosti. Spolupráce se souběžnými projekty (Rescate a další) se ukázala jako přínosná z hlediska sdílení finančních i lidských zdrojů a výměny zkušeností.

Komponent výroby a prodeje Gonzie za účelem snížení spotřeby paliva a zvýšení příjmu cílové skupiny se v projektové oblasti nerozvinul. Výroba Gonzie dnes SNNPR podporována není.

Projekt byl rovněž v souladu s prioritami ZRS ČR pro spolupráci v neprioritních zemích. Etiopie byla v roce 2010 zařazena mezi prioritní země ZRS ČR, zemědělství, lesnictví a rybolov patří k prioritním sektorům ZRS ČR v Etiopii.

Celkově lze projekt hodnotit jako **vysoce relevantní**.

6.2. EFEKTIVNOST / ÚČELNOST

Cíl projektu zavedení protierozních opatření v oblasti Awassa Zuriya Woreda byl částečně dosažen. Za nejvýznamnější přínosy považujeme zavedení postupu řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů, efektivní osvětu o udržitelném využití půdy a ochraně životního prostředí a školení o postupech navržených projektem.

Diskuze s místními facilitátory kebelemi, environmentálními komisemi a představiteli místních úřadů potvrzují přínos zavedených postupů řízení rozvoje přírodních zdrojů, školení a osvěty k zavedení a zvýšení udržitelnosti protierozních opatření a tím také přispění k záměru zvýšené produktivity. Zavedení postupu řízení udržitelného rozvoje osázených oblastí a *Closure Areas* zakotveném v komunitách a podporovaných WARDO bylo přínosem k jejich dalšímu rozvoji a důležitým příspěvkem k cíli projektu. V LK a KU byly ustaveny na úrovni kebele komise na ochranu životního prostředí, které s podporou projektu formulovali pravidla a vyhlášku, která měla zabezpečit budoucí management rehabilitovaných území. Kebele ve spolupráci s komisemi a woredou rovněž ustanovila systém strážců (celkem 8), kteří měli za úkol dohlížet na plnění těchto pravidel a vyhlášek.

Školení expertů na všech úrovních o ochraně půdy a udržitelném rozvoji přírodních zdrojů a metodika školení (participativní, s důrazem na „on-the-job“ a „sharing experience“) přispěly ke zvýšení praktických dovedností a informovaností. Tyto znalosti spolu se zvýšeným povědomím o smyslu protierozních opatření jsou důležitým předpokladem k úspěšnému zavedení protierozních opatření a modifikaci přístupů a praktik. Obzvláště představitelé DARD a do určité míry woreda jsou s projektem a jeho přístupem dobře

obeznámení. Pracovníci BoARD se zúčastnili školení. Co se týče podpory a školení učitelů ve vedení školních environmentálních klubů, výsledky tak zřejmé nejsou.

Významná část protierozních opatření byla prováděna na obecních územích. Podklady pro hodnocení nevhodnějších typů opatření pro projektová území byly dostupné až v červnu 2009. Toto zpoždění nutně ovlivnilo realizaci výstupu 2 Pilotní rekultivace půdy, který byl realizován jenom částečně. Projekt plně zprovoznil opuštěnou školku s použitím místních materiálů a zavedl nové druhy – důležitý předpoklad pro rozvoj zalesňování a příspěvek k cíli projektu. V důsledku nízké klíčivosti semen a sucha v prvním roce byly z plánovaného 1,5 milionu sazenic vypěstovány jenom dvě třetiny, z plánovaného cíle výsadby byly dosaženy pouze 4%. Projektové aktivity byly soustředěny především do cílových kebelů Umbullo Kajima a Lebu Koromo, území 800 ha bylo projektem obhospodařováno jako celek s jednotlivými specifickými zásahy pro dílčí části. Není zřejmé, proč byl indikátor pro osazení shodný s celou intervenční plochou projektu – vhodnějším indikátorem by byl například počet vysazených/ přeživších sazenic. Matice logického rámce nebyla zrevidována a podle údajů MZe úprava rozsahu činnosti realizátora projednána nebyla, ačkoli je údaj o 800 ha součástí smlouvy i nabídky ČvT.

Počet dosud existujících hrázek vybudovaných projektem se nedal přesně určit, ale bylo jich méně než 66 (údaj ze závěrečné zprávy projektu) resp. 50 (rozměr indikátoru v LFA). Umístění některých protierozních opatření (hrázek) bylo shledáno jako nevhodné, ale celkově je přispění vbudovaných opatření patrné.

Jako komerční aktivita se výroba a prodej Gonzie v AZW neujala; poptávka je závislá na subvencích, které woreda nebude financovat. Příspěvek Gonzie k protierozním opatřením (menší spotřeba dřeva) zůstává omezen na úspory paliva z používaných Gonzie.

Na druhé straně projekt překročil plán na Closure Areas a místo plánovaných 2 km² regeneruje 2.61 km². Navštívené Closure Areas jsou v dobrém stavu, pokryté trávou a porostem. Jejich dobrý stav byl potvrzen výbory pro životní prostředí, členy výboru kebelů a místními zemědělci. Tento úspěch je přičítán především participativnímu přístupu projektu, práci s komunitou a ekonomickým přínosům pro místní obyvatele (levná tráva na stavbu střech). Na soukromých pozemcích byly vysazovány převážně ovocné a víceúčelové stromy a plodiny, které přinášejí ekonomické výhody jejich majitelům. Zavedení multi-účelových druhů (obzvláště Moringy) přispělo ke zvýšení biodiverzity a příjmu z NTFP. K dosažení cíle také přispěla stavba nových a rehabilitace existujících protierozních valů (pro tuto aktivitu chybí indikátor, míru naplnění nelze určit).

Celkově lze tedy **efektivnost / účelnost** projektu hodnotit jako **spíše vysokou**

6.3. EFEKTIVITA / HOSPODÁRNOST

Náklady na projekt lze v rámci dostupných informací považovat za nutné a adekvátní s určitými výhradami. Za neefektivní považujeme náklady na výrobu Gonzie včetně nákupu 100 kusů těchto kamen, které byly distribuovány zadarmo v druhé části projektu. Kdyby byl na tuto výdělečnou činnost předem zpracován business plán, zřejmě by nerentabilita výroby kamen v projektové oblasti vyšla najevo ještě před realizací nákupu výrobních prostředků/produktů (přímé náklady necelé 1% ceny projektu).

Za velmi efektivní naopak považujeme technickou a finanční spolupráci s Rescate, která přispěla k zvýšené efektivitě komplementaritou finančních, lidských a dalších zdrojů a výměnou zkušeností.

Evaluační tým na základě zjednodušeného modelu stanovil náklady na produkci semenáčků vybraných druhů dle podkladů ČvT, MENDELU a Forestry Research Centre. Dílčím závěrem z výše uvedeného modelového hodnocení (podrobně viz příloha I) je (i) cenová srovnatelnost nákladů jednotlivých producentů semenáčků, (ii) přiměřenost finančních nákladů na produkci semenáčků a (iii) informace o úrovni cenové náročnosti v případě použití nadstandardních pěstebních technologií (roubování).

Projekt byl finančně monitorován MZe, které dostávalo pravidelně položkové vyúčtování formou finanční roční zprávy o průběžném čerpání prostředků. BoFED údajně nebyl s projektem a jeho rozpočtem obeznámen. DoFED, Sidama Zone, byl s projektem dobře obeznámen a monitoroval projekt jak po finanční tak po technické stránce na základě zpráv, které mu ČvT pravidelně předával. Handicapem ve finančním monitorování DoFED byla skutečnost, že projekt byl registrován s rozpočtem 2 000 000 ETB na tři roky.

Dílčí nedodržení předpokládaných termínů výstupů nemělo významnější vliv na jejich realizaci, z hlediska dosažení předpokládaných výstupů je však nutno konstatovat, že řada z nich dosažena nebyla ani v předpokládaném časovém horizontu, ani v během doby trvání projektu.

Matice logického rámce nebyla zrevidována a některé indikátory jako například zvýšení zemědělské produktivity o 20% nebo snížení eroze o 20% nejsou objektivně měřitelné ani ověřitelné. Dosažení snížení hloubky bočních erozních údolí o 30% je odborně odhadováno na 8 – 12 let.

Z výše uvedených důvodů hodnotíme **efektivitu/hospodárnost** s ohledem na celkový přínos projektu jako **spíše vysokou**.

6.4. UDRŽITELNOST

Protierozní valy jsou více méně nepoškozené, je zřejmé, že je lidé neničí. Protierozní dřevokamenné hrázky (check dams) použité jednak v erozních korytech, ale převážně na výsadbových plochách jsou poškozené jenom částečně, což se dá přičítat vlivům dešťů, ale i lidskému faktoru. Regenerace porostu v uzavřených oblastech je zřejmá. Uzavřené oblasti jsou nadále pod dozorem 7 strážců přidělených administrací kebelí. Pokračování protierozních aktivit však zaznamenáno nebylo, s výjimkou ojedinělých jednoduchých struktur zhotovených zemědělci na „soukromých“ pozemcích.

Lesní školka nadále funguje, ale pouze v omezeném rozsahu. V době evaluační mise byly všechny sazenice ještě ve školce, ačkoli opožděná výsadba v méně vhodné části sezóny již může vést k podstatnému znehodnocení výsledků. Další financování školky bude údajně zajištěno BoARD ze zdrojů „Rift valley lakes basin integrated watershed management fund“ komplementovaných z rozpočtů DWM&E.

Postupy řízení udržitelného rozvoje přírodních zdrojů zavedené ČvT a podporované MENDELU nadále fungují. Povědomí, pochopení a zájem místních obyvatel na podpoře protierozních opatření přetrvává, ale je ve velké většině nadále spojen s očekáváním plateb.

Environmentální kluby ve školách se aktivně neprojeví. Zakoupené nářadí a materiály nejsou prakticky využívány.

Výroba ani prodej úsporných kamen Gonzie nepokračují.

Lze očekávat, že pozitivní dopady budou pokračovat a protierozní opatření budou alespoň částečně zachována, obzvláště tam, kde z nich má komunita přímý benefit. Během času se ale může momentum vytvořené projekty vytratit a docházet k postupným ztrátám ve formě zásahů do uzavřených oblastí (pasení dobytka, kácení dřeva) a v důsledku vlivů počasí.

Celkově lze tedy **udržitelnost** projektu hodnotit jako **spíše vysokou**.

6.5. DOPADY

Oddělit dopady evaluovaného a následného projektu je velmi obtížné, nejen pro evaluační tým, ale i pro beneficiary. Níže uvedené dopady se vztahují na oba projekty.

Obyvatelstvo kebelí KU a LK obývajících úpatí pohoří postiženého erozními účinky vnímají výstupy projektu pozitivně, v důsledku reálných přínosů aplikovaných protierozních opatření na přilehlé pozemky. Nicméně zástupci komunit jsou protierozní opatření uváděna až za hlavními prioritami – vodními zdroji, elektrifikací a silniční infrastrukturou. V případě obyvatel žijících a zemědělsky obhospodařujících nižší části příslušných hydrologických povodí na administrativně jiných územích jsou protierozní opatření a jejich důsledky (snížené množství naplavené organicky bohaté zeminy, nižší vodní stavy) vnímány spíše negativně. Z hlediska koncepce a výběru cílových oblastí pro aplikaci protierozních opatření je jednoznačně potřebné respektovat hydrologické a nikoli administrativní hranice územních celků.

Dopady projektu:

- Zvýšení uvědomění komunit o souvislosti mezi erozí a výnosy půdy a o důležitosti protierozních opatření.
- Organizační struktura na úrovni komunit, která podporuje udržitelnost výsledků a může podpořit i další rozvoj protierozních opatření.
- Snížení eroze v oblasti intervence v důsledku stabilizace půdního pokryvu, stabilizace horních částí koryt a snížení hloubky koryt odvádějících srážkovou vodu a v důsledku zvýšená produktivita půdy.
- Zvýšení biodiverzity v důsledku zavedení nových druhů dřevin a regenerace v uzavřených územích.
- Aplikované osivo je méně ohrožené záplavami.
- Dochází k zvýšení infiltrace srážkových vod do vod podzemních.
- Místní úřady jsou obeznámeny se zkušenostmi s netradičním přístupem k práci s komunitou (práce zadarmo oproti platbám za provedené práce). Zavádění protierozních opatření na základě práce s komunitami je považováno za udržitelnější, i když výsledky se dostavují pomaleji.
- Development Agents a manažer školky benefitovali z předání know-how.

Vzhledem k rizikům spojeným s dlouhodobou udržitelností dopadů jsou **dopady** hodnoceny jako **spíše vysoké**.

6.6. PRŮŘEZOVÉ PRINCIPY ZRS ČR

6.6.1. Do jaké míry projekt přispěl k řádné (demokratické) správě věcí veřejných?

V průběhu projektu byli ČvT do plánování, realizace i jednání o převzetí výstupů zapojeni relevantní dotčené strany – místní samospráva, výbory kebelí LK a KU, představitelé komunit, zemědělci a další. Průběžné zprávy poskytoval ČvT všem zapojeným institucím.

Vnímání komunitního vlastnictví CA se zvýšilo díky přístupu k produktům v nich vzniklých.

Přispění k řádné (demokratické správě) věcí veřejných hodnotíme jako **vysoké**.

6.6.2. Do jaké míry projekt přispěl k dodržování lidských práv příjemců včetně rovnosti mužů a žen?

Snížení ztrát úrody v důsledku záplav a eroze půdy nebo přístup k levnější trávě na pokryv střech přispívají rodinám – stejnou měrou ženám, dětem i mužům.

Hrnčířské řemeslo má ve společnosti tradičně nízké postavení. Ženy tvoří většinu výrobců a jsou také hlavními uživatelkami úsporných kamen Gonzie, jejichž výrobu projekt podporoval a pokusil se tak zvýšit příjmy této skupiny obyvatel. Ženy a muži byli rovnoměrně zastoupeni na realizovaných školeních.

Projekt byl zaměřen na práci se zemědělci. Velmi chudé domácnosti, které žijí v intervenční oblasti, ale nemají přístup k půdě (*landless*) výhody projektu nepocítovali a nebyli rovnocennými partnery.

Celkově lze tedy **dodržování lidských práv příjemců včetně rovnosti mužů a žen** hodnotit jako **spíše vysoké**.

6.6.3. Šetrnost k životnímu prostředí a klimatu

Cíle, výstupy a aktivity projektu byly zaměřeny na zlepšení životního prostředí a to zejména zavedením protierozních opatření s následkem omezení degradace půdy a zvýšení ochrany biodiverzity. Projekt byl při své realizaci šetrný k životnímu prostředí i klimatu a jeho dílčí provozní dopady byly jednoznačně vyváženy protierozními výstupy projektu.

V důsledku výroby a zejména distribuce úsporných kamen Gonzie byla posílena role žen při ochraně životního prostředí (menší objemy dřeva na topení) při současném snížení zdravotních problémů způsobených z kouře a exhalací při používání tradičních kamen a ohnišť.

Přispění projektu k **ochraně a šetrnosti k životnímu prostředí** hodnotíme celkově jako **vysoké**.

6.7. JAK BYLA ZAJIŠTĚNA VIZIBILITA ZRS ČR?

Náklady na vizibilitu byly hrazeny z běžného rozpočtu projektu, prostředky na ni nebyly samostatně vyčleněny.

Vizibilita ZRS ČR byla na federální, státní a regionální úrovni vysoká. Loga ZRS ČR byla používána během školení, tréninků a workshopu.

V červenci 2010 byl ČvT za práci v Awassa Zuria Woreda oceněn předáním Ethiopian Green Award za nejlepší environmentální projekt neziskové organizace v regionu SNNPR. Toto ocenění je každoročně udělováno Forum for Environment pod záštitou etiopské prezidentské kanceláře.

Školení úředníků zahrnovalo i prezentaci probíraných témat projektových terénních aktivit v médiích.

V listopadu 2010 proběhla závěrečná evaluační návštěva odpovědných úřadů, kteří projekt a jeho výstupy vysoce ocenili, přičemž poukázali hlavně na významnou a intenzivní práci s komunitou.

Z těchto důvodů hodnotíme **vizibilitu** jako **vysokou**.

7. DOPORUČENÍ

7.1. DOPORUČENÍ K PROJEKTOVÉ TÉMATICE A POKRAČOVÁNÍ ZRS

Doporučení	Hlavní adresát	Stupeň závažnosti
Projekty zaměřené na ochranu půdy před erozí realizovat v uzavřených povodích	ČRA	1
Přístup projektu založený na participaci komunit	ČRA	1
Zahrnutí aktivit zaměřených na znevýhodněné skupiny komunit	ČRA	2
Podpora zvýšení dostupnosti kvalitních semen	ČRA	2
Hydrologická/hydrogeologická studie oblasti jezera Awassa	ČRA	2
Prodloužení sektorových projektů zaměřených na ochranu půdy před erozí	ČRA	2

Projekty zaměřené na ochranu půdy před erozí realizovat v uzavřených povodích

K projektům zaměřeným na ochranu svrchních půdních horizontů před erozí a rehabilitaci degradovaných půd je potřebné přistupovat komplexně jak z hlediska aplikace vhodného spektra ochranných protierozních opatření, tak z hlediska jejich implementace v různých částech asanovaného území.

Jedním z důležitých aspektů je výběr projektového území tak, aby odpovídalo hydrologickému povodí. Tím je pak zajištěna možnost implementovat protierozní opatření s vyšší účinností při současném snížení negativních dopadů např. na omezené využití zemědělského půdního fondu v různých částech povodí.

Přístup projektu založený na participaci komunit

Přístup byl ověřen jako efektivní a udržitelný. V komunitách bylo dosaženo momentum pro další rozvoj; pokračování práce s komunitami, podpora dialogu a exkurzí, technická školení a podpora strukturám zavedeným během realizace projektu; případná revize systému místních vyhlášek. Zahrnout opatření, která zvýšila jistotu vlastnictví výstupů na komunálních územích: přidělení komunálních území „landless“ obyvatelům, vlastnictví stromů, komunitní vlastnictví trávy a jiných produktů z uzavřených oblastí.

Zahrnutí aktivit zaměřených na znevýhodněné skupiny komunit

Velmi chudé, landless a jinak znevýhodněné domácnosti často (i v evaluovaném projektu) nejsou cíleně zahrnuté do projektových aktivit a zůstávají tak marginalizované. Integrovaný přístup s ohledem na možnosti a potřeby těchto skupin by zvýšil přínos projektu k průřezovému principu dodržování lidských práv. Příklady zahrnují Non-timber forestry products, pitnou vodu, podporu vhodným a výnosným výdělečným činnostem (tento přístup je již zaveden a praktikován v některých projektech ZRS ČR).

Podpora zvýšení dostupnosti kvalitních semen

Dostupnost semen s dostatečnou klíčivostí byla jedním z hlavních problémů pro pěstování semenáčků. Centrum pro sběr a testování semen by bylo možné zřídit při Wondo Genet Forestry College. Ta má cca 200 studentů, kteří by se na této aktivitě mohli podílet, do sběru by pak mohli být zapojeni vyškolení místní obyvatelé. Před případnými dalšími aktivitami směřujícími ke zvýšení dostupnosti kvalitního osiva bude nezbytné v předstihu vypracovat business plán a posoudit návratnost vstupních investic, provozních nákladů ad. aspektů pro zajištění udržitelnosti výstupu.

Hydrologická/hydrogeologická studie oblasti jezera Awassa

Geomorfologie reliéfu a klimatické podmínky v okolí jezera Awassa předurčují toto území k vysoké erozi svrchních půdních horizontů. Oblast okresu Awassa Zuriya Woreda je jednou z nejvíce postižených oblastí působením erozních účinků a na základě požadavku příjemce zde byly v průběhu let 2008-2012 realizovány dva návazné projekty zaměřené na ochranu půdy před erozí, implementované v kebelích Lebu Koromo a Kajima Umbollo.

Jezero Awassa se v posledních letech stále více potýká se zanášením převážně jemnozrnnými naplaveninami z okolních oblastí, v důsledku pak mj. s úbytkem vody i ryb. Touto problematikou se zabývala řada prací, dosud však nebyla komplexně řešena problematika transportu erodovaných materiálů a možností omezení jejich transportu, jejichž znalost je pro optimalizaci ochranných opatření důležitá.

Zanášení jezera s sebou přináší také značné sociální a ekonomické dopady na okolní obyvatele a malé zemědělce/podnikatele.

Studie by mohla být základem pro systematické plánování integrovaných intervencí v rámci povodí jezera Awassa.

Prodloužení sektorových projektů zaměřených na ochranu půdy před erozí

Projekty ZRS ČR jsou obvykle navrhovány a formulovány na tříleté období. V případě sektoru zemědělství, lesnictví a rybolovu, např. pro realizaci projektů směřujících k ochraně půdy před erozí a snížení degradace půd není však tento časový horizont plně dostatečný.

I v případě bezproblémového průběhu zadání veřejné zakázky jsou realizátorem práce zahajovány často až v září či říjnu a dochází tak k faktickému zkrácení aktivní délky projektu na 2 roky. Z hlediska úspěšné implementace biologických protierozních opatření formou výsadby dřevin apod. je však 2 leté období zpravidla nedostatečné pro úspěšnou implementaci projektového záměru a jeho udržitelnost. Určitou alternativou zůstává návaznost projektů, která ale s sebou přináší řadu s tím spojených negativ (rozdílné přístupy k řešení, předávání projektového území ad.).

Doporučujeme tedy tento a jemu obdobné typy projektů formulovat alespoň pro 5 leté období.

7.2. DOPORUČENÍ PROCESNÍHO A SYSTÉMOVÉHO CHARAKTERU

Doporučení	Hlavní adresát	Stupeň závažnosti
Používání matice logického rámce jako plánovacího a monitorovacího nástroje, revize matice logického rámce	ČRA	1
Detailní phasing out plan/předávací plán	ČRA	1
Business plán pro ekonomicky orientované části projektů	ČRA	2

Používání matice logického rámce jako plánovacího a monitorovacího nástroje, revize matice logického rámce

Matice logického rámce je nástrojem pro plánování, monitoring, řízení a evaluace projektů a programů. V praxi jsou běžné „mrtvé“ matice, které byly zformulované na počátku projektu zejména pro splnění požadavků zadavatele. Matice nejsou zrevidovány tak aby odpovídaly skutečnému stavu, a k jejich účelu používány obvykle nejsou. Revize matice logického rámce na počátku projektu včetně objektivně ověřitelných ukazatelů (vstupních dat - baseline), předpokladů a rizik by napomohla celkovému plánování a řízení průběhu projektu jakož i jeho monitoringu a evaluovatelnosti.

Detailní phasing out plan/předávací plán

Vlastnictví procesu a výsledků projektu partnery a zúčastněnými stranami je zásadním předpokladem k jeho udržitelnosti i možné návaznosti souvisejících projektů v daném sektoru.

Zpracování předávacího plánu v projektovém dokumentu by pomohlo zvýšit pravděpodobnost udržitelnosti výsledků a výstupů. Způsob a časový plán (s možným časovým odstupňováním dílčích výstupů) je potřebné diskutovat a odsouhlasit s partnery na počátku realizace projektu. Výhodou odstupňovaného plánu (pokud je v rámci projektu možný) je relativně rychlé zjištění skutečného zájmu a možností (včetně finančních) převzetí na straně partnera. Doporučujeme, aby se partner podílel na investičních nákladech i nákladech na provoz/údržbu již od samého začátku projektu. Současná praxe: Formulář pro *Initial Project Proposal* plán udržitelnosti/předávací plán ČRA nevyžaduje. Hodnotící kritéria pro náměty projektu ano, ve všeobecné formě a bez požadavku časového rámce.

Business plán pro ekonomicky orientované části projektů

Předpokladem zařazení výdělečné aktivity, jejímž účelem je zajistit příjem rodiny/zaměstnance, je business plán, který zahrnuje mj. marketingový plán a strategii, investiční plán, cash flow, příjmy a výdaje a předběžnou kalkulaci cen. Návrh business plánu by měl být součástí projektového dokumentu a dopracován spolu s potenciálními beneficiáři v první fázi projektu.

To by umožnilo optimalizovat, případně eliminovat činnosti a aktivity projektu, jejichž výstupy by nebyly udržitelné.

8. PŘÍLOHY

- A. Seznam zkratk
- B. Seznam dokumentů
- C. Seznam interview a skupinových diskusí v ČR a partnerské zemi
- D. Shrnutí zprávy v anglickém jazyce
- E. Zadávací podmínky
- F. Složení řešitelského týmu
- G. Evaluační matice
- H. Zrevidovaná matice logického rámce
- I. Náklady na produkci vybraných semenáčků
- J. Mapové podklady
- K. Výběr fotografií z evaluační mise
- L. Vypořádání připomínek